જૈન તત્ત્વજ્ઞાન તથા આચારને
સુંદર સરલ શૈલીએ રજૂ કરતી

જૈન શિક્ષાવલી

પ્રથમ શ્રેણીનાં ૧૨ પુસ્તકો

૧ જીવનનુ ધ્યેય
૨ પરમપદના સાધનો
૩ ઇષ્ટદેવની ઉપાસના
૪ સદ્‌ગુરુસેવા
૫ આદર્શ ગૃહસ્થ
૬ આદર્શ સાધુ
૭ નિયમો શા માટે?
૮ તપની મહત્તા
૯ મંત્રસાધન
૧૦ યોગાભ્યાસ
૧૧ વિશ્વશાન્તિ
૧૨ સફલતાના સૂત્રો

નોંધ -આમાં નિબંધને છેડે આખી શ્રેણીનુ શુદ્ધિપત્રક આપ્યુ છે, તે પ્રમાણે સુધારો કરી પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરવા વિનંતિ છે

જૈન શિક્ષાવલી પુષ્પ બીજું

પરમપદનાં સાધનો

સાહિત્યવારિધિ-શતાવધાની પંડિત
શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

*

પ્રકાશક
જૈન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંદિર
મુંબઈ – ૯.

મૂલ્ય પચાસ નયા પૈસા

પ્રકાશક
નરેન્દ્રકુમાર ડી. શાહ
વ્યવસ્થાપક જૈન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંદિર
લધાભાઈ ગુણપત બીલ્ડીંગ,
ચીંચ બંદર, મુંબઈ-૯

પહેલી વાર ૨૦૦૦
સં ૨૦૧૫, સને ૧૯૫૯

મુદ્રક —
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

પ્રકાશકનું નિવેદન

જૈન મહર્ષિઓએ જીવનની સુધારણા માટે જે તત્ત્વજ્ઞાન ઉપદેશ્યું છે તથા જે આચારની પ્રરૂપણા કરી છે, તે સહુ સરળતાથી સમજી શકે તે માટે જૈન શિક્ષાવલીની યોજના હાથ ધરવામાં આવી છે હાલ તેમાં બાર પુસ્તકો પ્રગટ કરવામાં આવે છે, પરંતુ સંયોગો વધારે સાનુકૂળ દેખાશે તો તેમાં બીજા પુસ્તકો પણ પ્રકટ કરવામાં આવશે.

આ પુસ્તકો દીર્ઘ ચિંતન–મનનનાં પરિણામે સુંદર રીતીમાં લખાયેલાં છે, એટલે તે સહુને પસંદ પડશે એમાં શંકા નથી

જૈન શિક્ષાવલીની યોજના સાકાર બની તેમાં અનેક મુનિરાજો, સંસ્થાઓ અને ગૃહસ્થોનો સહકાર નિમિત્તભૂત છે ખાસ કરીને પ પૂ આ મહારાજશ્રી વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી, તેમના વિદ્વાન્ શિષ્ય રત્ન મુનિરાજશ્રી કીર્તિવિજયજી, પ પૂ આ મહારાજશ્રી વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજીનાં શિષ્યરત્નો પૂ. પં મહારાજ શ્રીભદ્રંકરવિજયજી, પૂ. મુ શ્રી ભાનુવિજયજી, તથા પૂ. મુ શ્રી કુંદકુંદવિજયજી તેમજ પ પૂ. આ મહારાજશ્રી વિજયજંબૂસૂરીશ્વરજી તેમના શિષ્યરત્ન મુ શ્રી રૈવતવિજયજી અને પ પૂ. આ મહારાજશ્રી વિજયઅમૃતસૂરીશ્વરજીના વિદ્વાન્ શિષ્યરત્ન પૂ પં મ. શ્રી ધુરંધરવિજયજી તથા પ પૂ. આ મહારાજશ્રી વિજયધર્મસૂરિજીના શિષ્યરત્ન મુનિશ્રી યશોવિજયજી વગેરેએ આ યોજનાને સત્કારી તેને વેગ આપવામાં કિંમતી સહાય આપી છે, તે માટે તેમનો ખાસ આભાર માનીએ છીએ ઉપરાંત શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ, શેઠ ચંદુલાલ વર્ધમાન, શેઠ ચતુરભાઈ નગીનદાસ (બેનમાસવાળા), શ્રીમાન બી કે શાહ, યોગી શ્રી ઉમેદચંદજી, શ્રી નાગકુમાર મકાતી તથા જૈનધાર્મિક શિક્ષણસંઘ–મુંબઈના કાર્યવાહકો શ્રી પ્રાણજીવન હ ગાંધી વગેરેએ આ કાર્યમાં સહકાર આપી અમને ઉત્સાહિત કર્યો છે તે માટે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ આ પુસ્તકોમાં વિજ્ઞાપન આપનાર દરેક સંસ્થાઓના પણ અમે આભારી છીએ

પ્રકાશક.

વિષયાનુક્રમ

॥ ॐ ह्रीं अर्हं नमः ॥

પરમપદનાં સાધનો

—o—

૧—सा विद्या या विमुक्तये ।

ભારતવર્ષના તત્ત્વચિંતકોએ એકી અવાજે ઉદ્‌ઘોષણા કરી છે કે 'सा विद्या या विमुक्तये—તે જ સાચી વિદ્યા છે કે જે માનવને વિશેષ મુક્તિ ભણી લઈ જાય' કેદખાનામાંથી છૂટવું કે રાજદ્વારી ગુલામીમાંથી મુક્ત થવું એ સામાન્ય મુક્તિ છે અને ચારગતિ તથા ચોરાશી લાખના ફેરામાંથી છૂટવું—મુક્ત થવું એ વિશેષ મુક્તિ છે મોક્ષ, સિદ્ધિ, નિર્વાણ નિઃશ્રેયસ્ અને પરમપદ એ તેના જ પર્યાયશબ્દો છે અહીં વિચારવાનું એ છે કે આજની વિદ્યા, આજની કેળવણી, આજનું શિક્ષણ માનવને આવી વિશેષ મુક્તિ કે પરમપદ ભણી લઈ જાય છે ખરું ?

અમે આ શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ જોયો છે અને તેના પાઠ્યપુસ્તકોનું બારીકાઈથી અવલોકન કર્યું છે, પણ તેમાં આવી વિશેષ મુક્તિ કે પરમપદનો વિચાર કોઈ સ્થળે જોવામાં આવ્યો નથી તેનું જ એ પરિણામ છે કે આજનો વિદ્યાર્થી વિમુક્તિનો અર્થ મોક્ષાદિ ન કરતાં આર્થિક શોષણમાંથી મુક્તિ, રાજદ્વારી મુક્તિ વગેરે કરે છે

આ જોઈ આપણને સખેદ આશ્ચર્ય થાય છે, પણ જે

શિક્ષણમાથી ધર્મને સદતર બાકાત રાખવામા આવ્યો હોય ત્યા આ સિવાય બીજુ પરિણામ શુ આવી શકે ? 'ધર્મથી મતભેદ ઊભા થાય છે અને એ મતભેદથી આપણી એકતા તૂટે છે' એ દલીલ આજે આગળ કરવામા આવે છે, પણ ધર્મરહિત શિક્ષણ લેતા આપણી માનવતા પગવારી જાય છે, એનો તો જરાયે વિચાર કરવામા આવતો નથી 'ધર્મેન હીના પશુભિ સમાના' એ સૂત્ર શુ આખો મી ચીને જ ઉચ્ચારવામા આવ્યુ છે ? તેના પ્રત્યે આ જાતની અવગણના થઈ રહી છે ?

આજના શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ સાયન્સ એટલે વિજ્ઞાનને કલ્યાણકારી માની, તેની શિક્ષણના કેન્દ્રસ્થાને પ્રતિષ્ઠા કરી છે, એ પણ એટલુ જ ખેદજનક છે આધુનિક સાયન્સ માટે ભારતવર્ષની પ્રચલિત ભાષાઓમા વિજ્ઞાન શબ્દ વપરાવા લાગ્યો છે, એટલે અમારે પણ તેનો ઉપયોગ કરવો પડયો છે, પરતુ તે અમે ખૂબ ખચકાતા મને કરીએ છીએ, કારણ કે તેથી વિજ્ઞાન શબ્દના મૂળ અર્થની વિડ બના થઈ રહી છે, એમ અમારુ માનવું છે

૨–જ્ઞાન–વિજ્ઞાન કોને કહેવાય ?

ભારતવર્ષના તત્ત્વજ્ઞોએ માત્ર પેટ ભરનારી વિદ્યાને કે માત્ર વ્યવહારની સિદ્ધિ કરી શકે તેવી માહિતીઓને કદી પણ જ્ઞાન માન્યુ નથી એમણે તો પરમાર્થની સિદ્ધિ કરી શકે એવા આત્મજ્ઞાનને જ સાચુ જ્ઞાન માન્યુ છે અને એ જ્ઞાન જ્યારે વિશિષ્ટ કોટિનુ બને, ત્યારે તેને

વિજ્ઞાન તરીકે સંબોધ્યું છે શાસ્ત્રોમાં, સિદ્ધાંતોમાં, વ્યાખ્યાનોમાં, વિવેચનોમાં તેનો એ જ રીતે ઉપયોગ થયેલો જોઈ શકાય છે પ્રસિદ્ધ જિનાગમ શ્રીભગવતીસૂત્રમાં ઉચ્ચારાયેલી નિમ્ન ગાથા તેના પ્રમાણરૂપ છે

सवणे णाणे विन्नाणे, पच्चक्खाणे य संजमे ।
अणण्हवे तवे चेव, वोदाणे अकिरिया सिद्धी ॥

આ ગાથાનો માત્ર શબ્દાર્થ જાણવાથી તેનો મર્મ સમજાશે નહિ, એટલે અહી તેનો વિશેષાર્થ સંબંધપૂર્વક પ્રકટ કરીએ છીએ

એક વાર વિશ્વવંદ્ય શ્રી મહાવીર પ્રભુએ શ્રમણ અને બ્રાહ્મણના ગુણોનું વર્ણન કર્યું તે સાભળીને તેમના મુખ્ય શિષ્ય શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો કે 'હે ભગવન્ ! આવા ગુણવાળા શ્રમણ કે બ્રાહ્મણની પર્યુપાસના –સેવા કરવાનું ફળ શું ?' ત્યારે ભગવંતે ઉત્તર આપ્યો કે 'શ્રવણ' અર્થાત્ તેનાથી મહાપુરુષોના સુંદર વચનો સાભળવાના મળે, એ એનું ફળ

પુન શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો કે 'એ વચન-શ્રવણનું ફળ શું ?' ત્યારે ભગવંતે ઉત્તર આપ્યો કે 'જ્ઞાન' અર્થાત્ તેનાથી જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વો જાણી શકાય, એ એનું ફળ

આ ઉત્તર સાભળીને શ્રી ગૌતમસ્વામીને ઘણો આનંદ

શિક્ષણમાંથી ધર્મને સદંતર બાકાત રાખવામાં આવ્યો હોય ત્યાં આ સિવાય બીજું પરિણામ શું આવી શકે ? ' ધર્મથી મતભેદ ઊભા થાય છે અને એ મતભેદથી આપણી એકતા તૂટે છે ' એ દલીલ આજે આગળ કરવામાં આવે છે, પણ ધર્મરહિત શિક્ષણ લેતાં આપણી માનવતા પરવારી જાય છે, એનો તો જરાયે વિચાર કરવામાં આવતો નથી ' ધર્મેન હીના પશુભિ સમાના ' એ સૂત્ર શું આંખો મીંચીને જ ઉચ્ચારવામાં આવ્યું છે કે તેના પ્રત્યે આ જાતની અવગણના થઈ રહી છે ?

આજના શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ સાયન્સ એટલે વિજ્ઞાનને કલ્યાણકારી માની, તેની શિક્ષણના કેન્દ્રસ્થાને પ્રતિષ્ઠા કરી છે, એ પણ એટલું જ ખેદજનક છે આધુનિક સાયન્સ માટે ભારતવર્ષની પ્રચલિત ભાષાઓમાં વિજ્ઞાન શબ્દ વપરાવા લાગ્યો છે, એટલે અમારે પણ તેનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો છે, પરંતુ તે અમે ખૂબ ખચકાતા મને કરીએ છીએ, કારણ કે તેથી વિજ્ઞાન શબ્દના મૂળ અર્થની વિડંબના થઈ રહી છે, એમ અમારું માનવું છે

૨–જ્ઞાન-વિજ્ઞાન કોને કહેવાય ?

ભારતવર્ષના તત્ત્વજ્ઞોએ માત્ર પેટ ભરનારી વિદ્યાને કે માત્ર વ્યવહારની સિદ્ધિ કરી શકે તેવી માહિતીઓને કદી પણ જ્ઞાન માન્યું નથી એમણે તો પરમાર્થની સિદ્ધિ કરી શકે એવા આત્મજ્ઞાનને જ સાચું જ્ઞાન માન્યું છે અને એ જ્ઞાન જ્યારે વિશિષ્ટ કોટિનું બને, ત્યારે તેને

विज्ञान तरीके सबोध्यु छे शास्त्रोमा, सिद्धांतोमा, व्याख्यानोमा, विवेचनोमा तेनो एज रीते उपयोग थयेलो जोई शकाय छे प्रसिद्ध जिनागम श्रीभगवतीसूत्रमां उच्चारायेली निम्न गाथा तेना प्रमाणरूप छे

सवणे णाणे विन्नाणे, पच्चक्खाणे य सजमे ।
अणण्हवे तवे चेव, वोदाणे अकिरिया सिद्धी ॥

आ गाथानो मात्र शब्दार्थ जाणवाथी तेनो मर्म समजाशे नहि, एटले अही तेनो विशेषार्थ सबधपूर्वक प्रकट करीए छीए.

एक वार निर्ग्रथ श्री महावीर प्रभुए श्रमण अने ब्राह्मणना गुणोनु वर्णन कर्यु ते सांभळीने तेमना मुख्य शिष्य श्रीगौतमस्वामीए प्रश्न कर्यो के 'हे भगवन् ! आवा गुणवाळा श्रमण के ब्राह्मणनी पर्युपासना —सेवा करवानु फळ शु ?' त्यारे भगवते उत्तर आप्यो के 'श्रवण' अर्थात् तेनाथी महापुरुषोना सुदर वचनो साभळवाना मळे, ए एनु फळ

पुन श्री गौतमस्वामीए प्रश्न कर्यो के 'ए स्व-श्रवणनु फळ शु ?' त्यारे भगवते उत्तर आप्यो के 'ज्ञान' अर्थात् तेनाथी जीव, अजीव, पुद्गल, [illegible] आस्रव, सवर, निर्जरा, बध अने मोक्ष ए [illegible] जाणी शकाय, ए एनु फळ

आ उत्तर साभळीने श्री गौतमस्वामीए [illegible]

થયો, એટલે તેમણે વિશેષ પ્રશ્ન કર્યો કે 'હે ભગવન્! એ જ્ઞાનનુ ફળ શુ?' ત્યારે ભગવતે ઉત્તર આપ્યો કે 'વિજ્ઞાન' અર્થાત્ નવતત્ત્વોના જ્ઞાન વડે જીવ કે આત્માને વિશિષ્ટ રીતે ઓળખી શકાય છે અને તેથી સસારના સુખ મિથ્યા ભાસે છે, એ એનુ ફળ

ગુરુ અગાધ જ્ઞાની હતા અને દરેક પ્રશ્નનો માર્મિક ઉત્તર આપી રહ્યા હતા, એટલે શિષ્યની જિજ્ઞાસા વિશેષ જાગૃત થાય એ સ્વાભાવિક છે મતલબ કે આ ઉત્તર સાભળી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ વિશેષ પ્રશ્ન પૂછયા કે 'હે ભગવન્! એ વિજ્ઞાનનુ ફળ શુ? ત્યારે ભગવતે ઉત્તર આપ્યો કે 'પ્રત્યાખ્યાન' અર્થાત્ આત્માને વિશિષ્ટ રીતે ઓળખવાથી અને સસારના સુખો મિથ્યા ભાસવાથી એ સુખોને છોડવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવે છે અને તેથી વ્રત, નિયમ કે વિરતિની ધારણા કરી શકાય છે, એ એનુ ફળ

પરતુ શ્રી ગૌતમસ્વામીની પ્રશ્નપરપરા અહી પૂરી થતી નથી એ તો જાહ્નવીના પ્રવાહની જેમ આગળ વધ્યે જાય છે, એટલે નવો પ્રશ્ન ખડો થાય છે 'હે ભગવન્! એ પ્રત્યાખ્યાનનુ ફળ શુ?' ત્યારે ભગવત ઉત્તર આપે છે કે 'સયમ' અર્થાત્ વ્રત, નિયમ કે વિરતિ વડે ઇંદ્રિયો અને મન પર કાબૂ મેળવી આત્માને હિંસાદિ પાપોથી નિવૃત્ત કરી શકાય છે, એ એનુ ફળ

આ ઉત્તરના અનુસધાનમા શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે 'હે ભગવત! એ સયમનુ ફળ શુ?' ત્યારે

ભગવંત ઉત્તર આપે છે કે 'અનાસ્રવ' અર્થાત્ સંયમની ધારણાથી નવા કર્મો આવતા અટકી જાય એવો સંવર માર્ગ લાધે, એ એનું ફળ

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુન પ્રશ્ન કરે છે કે 'હે ભગવન્! એ અનાસ્રવનું ફળ શું?' ત્યારે ભગવંત ઉત્તર આપે છે કે 'તપ' અર્થાત્ સંવર માર્ગમા સ્થિર થવાય ત્યારે જ બાહ્ય અને આભ્યન્તર તપના વિવિધ પ્રકારો સાધી શકાય, એજ એનું ફળ

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુન પ્રશ્ન કરે છે કે 'હે ભગવન્! એ તપનું ફળ શું?' ત્યારે ભગવંત ઉત્તર આપે છે કે 'કર્મનિર્જરા' જેમ એક તળાવમા નવું પાણી આવતુ બંધ થાય અને તેની અંદર રહેલા પાણીને તાપ વગેરેથી બરાબર શોષી શકાય, તેમ સંવરથી નવા કર્મ આવતા બંધ થાય અને તપ વડે સત્તામા રહેલા બધા કર્મોને ખેરવી શકાય, બધા કર્મોનો નાશ થઈ શકે, એ જ એનું ફળ.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુન પ્રશ્ન કરે છે કે 'હે ભગવન્! એ કર્મનાશનું ફળ શું?' ત્યારે ભગવંત ઉત્તર આપે છે કે 'અક્રિયા' અર્થાત્ લગભગ સર્વ કર્મોનો નાશ થતા મન, વચન અને કાયાની સઘળી ક્રિયા સ્થગિત થઇ જાય છે કે જેને શૈલેશી અવસ્થા કહેવામા આવે છે, એ એનું ફળ

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુન પ્રશ્ન કરે છે કે 'હે ભગવન્!

એ અક્રિયાનુ ફળ શું?' ત્યારે ભગવત કહે છે કે 'સિદ્ધિ' અર્થાત્ એ શૈલેશી અવસ્થા પામ્યા પછી સર્વથા કર્મરહિત બની આત્મા પોતાના સ્વાભાવિક ઊર્ધ્વગતિથી લોકના અગ્ર ભાગે પહોચી જાય છે અને ત્યા આવેલી સિદ્ધિશિલામા વિરાજિત થઈ મુક્તાત્મા કે સિદ્ધ ભગવત તરીકે અનત કાળ સુધી વિરાજે છે

આ પરથી સમજી શકાશે કે જ્ઞાન-વિજ્ઞાન કોને કહેવાય અને તે મનુષ્યને મુક્તિ ભણી કેવી રીતે લઈ જાય છે શુ આજનુ વિજ્ઞાન મનુષ્યને આ રીતે મુક્તિ ભણી લઈ જાય છે ખરુ? જો એનો જવાબ નકારમા હોય તો એને માટે થઈ રહેલો વિજ્ઞાન શબ્દનો પ્રયોગ સાર્થક શી રીતે સમજવો?

૩–આત્મહીન આધુનિક વિજ્ઞાન

આધુનિક વિજ્ઞાન જીવન (Life) નો વિશેષ અભ્યાસ કરવા માટે જીવનશાસ્ત્ર (Biology) નામની એક ખાસ શાખા સ્થાપિત કરે છે, પણ જીવનમા જે ચૈતન્યની સ્ફુરણા જણાય છે, તેને જડની એક પ્રકારની પરિણતિ માને છે, એટલે જીવ કે આત્માનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારતુ નથી અલબત્ત, છેલ્લી સદીમા પ્રો આલ્બર્ટ આઇનસ્ટાઇન વગેરે કેટલાક વૈજ્ઞાનિકોએ આત્મના અસ્તિત્વની તરફેણ કરી છે, પણ તેની આધુનિક શિક્ષણપ્રણાલિકા પર હજી સુધી કોઈ અસર પડી નથી

વિજ્ઞાને મનોરજનના સાધનો આપ્યા, ઝડપથી દોડતા

વાહનોની ભેટ કરી અને ગમે તેવા પ્રબળ શત્રુને હંફાવી શકાય એવા શસ્ત્રો નિર્માણ કર્યાં, પણ આત્માને ચોરી લીધો એટલે એની બધી મહેનત બરબાદ ગઈ, એમ અમે માનીએ છીએ મનુષ્યને રૂડારૂપાળા વસ્ત્રો પહેરાવવામાં આવે અને હીરામોતીના આભૂષણોથી શણગારવામાં આવે, પણ તેના દેહમાંથી પ્રાણ લઈ લેવામાં આવે તો એ રૂડા-રૂપાળા વસ્ત્રોનું કે હીરામોતીના આભૂષણોનું મહત્ત્વ શું ?

જ્યાં જીવ કે આત્મા જેવી કોઈ સ્વતંત્ર વસ્તુનો સ્વીકાર ન હોય ત્યાં પુણ્ય-પાપનો વિચાર આવે કયાંથી? અને મુક્તિ કે પરમપદ ભણી લઈ જવાનો પ્રયાસ થાય કયાંથી? એ સ્થિતિમાં 'આ ભવ મીઠો, પર ભવ કોણે દીઠો?' એવી જ મનોદશા ઉત્પન્ન થાય અને આ ભવ મીઠો કરવા માટે અનેક જાતના પાપો, અનેક જાતની અનીતિઓ અને અનેક જાતના અન્યાયો કરવાની વૃત્તિ ઉદ્‌ભવે એ દેખીતું છે એટલે અમે આત્માના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વની પ્રતીતિ કરાવવા ઇચ્છીએ છીએ અને તે માટે 'પ્રદેશીપ્રતિબોધ' નામની એક કથા અહીં રજૂ કરીએ છીએ અમને આશા છે કે તે આજના ભૌતિકવાદીઓની ભ્રમણાને જરૂર ભાગશે

૪-પ્રદેશીપ્રતિબોધ યાને આત્મસિદ્ધિ

જિનશાસન અર્હંતોથી પ્રવર્તે છે અને આચાર્યોની પરંપરા વડે અવિચ્છિન્ન પ્રચાર પામે છે તેવીશમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પરંપરામાં થયેલા એક સમર્થ આચાર્યે શ્વેતમ્બિકા નગરીના નાસ્તિકશિરોમણિ પ્રદેશી

રાજાને કેવી રીતે પ્રતિબોધ પમાડયો? તેની આ હકીકત છે શાંત, દાંત, મહા તપસ્વી અને ગુણનિધાન એવા એ આચાર્ય ભૂમંડલમાં શ્રી કેશીગણધરના નામથી સુવિખ્યાત હતા

એક વાર તેઓ ભવ્યજનોને પ્રતિબોધ કરતા શ્રાવસ્તી નગરીમાં પધાર્યા, ત્યારે સુગંધથી આકર્ષિત થયેલા ભ્રમરોની જેમ ઘણા લોકો તેમનો ઉપદેશ સાંભળવાને એકત્ર થયા તેમાં કામ પ્રસંગે શ્રાવસ્તી આવેલો શ્વેતમ્બિકા નગરીનો મહામંત્રી ચિત્ર પણ સામેલ હતો આચાર્યશ્રીની અમૃતતુલ્ય ધર્મદેશનાથી અનેક માણસો પ્રતિબોધ પામ્યા અને મહામંત્રી ચિત્રે પણ સમ્યક્ત્વમૂલ શ્રાવકોના બાર વ્રતો અંગીકાર કર્યા પછી વિદાય થતી વખતે તેણે આચાર્યશ્રીને એક વિનંતિ કરી કે 'હે ભગવન્! અમારો રાજા પ્રદેશી શૂરવીર અને ધીર હોવા છતાં નાસ્તિક છે અને આત્મા, પુણ્ય-પાપ કે ધર્મને માનતો નથી, માટે આપ એકવાર શ્વેતમ્બિકા પધારવાની કૃપા કરો હું માનું છું કે આપના સમાગમથી તેના વિચારોનું પરિવર્તન થશે અને તે સંસાર સાગર તરવામાં ઉત્તમ નૌકા સમાન ધર્મ પામશે '

ઉત્તરમાં આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું કે જેવી ક્ષેત્રસ્પર્શના એટલે ક્ષેત્રસ્પર્શનાનો યોગ હશે તો એ તરફ આવીશું

મહામંત્રી ચિત્રે શ્વેતમ્બિકા પહોંચીને નગરના ઉદ્યાન પાલકને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે 'હે ભદ્ર! હવે પછી ઉદ્યાનમાં કોઈ ગુરુ મહારાજ પધારે તો પહેલી ખબર મને આપજે હું તને રાજી કરીશ '

કેટલાક વખત પછી ઉદ્યાનપાલકે આવીને મંત્રીશ્વરને વધામણી આપી કે 'હે બુદ્ધિનિધાન! ધીર, વીર, ઉદાર, અનુપમ, સમતાના સંગી, સદા ઉમંગી, નિર્ગ્રંથ અને નિરારંભી, ચાર જ્ઞાનના ધણી એવા શ્રીકેશી નામના ગણધર ભગવંત પોતાના શિષ્યપરિવાર સાથે આજે પ્રાતઃકાળમાં ઉદ્યાનને વિષે સમવસર્યા છે.'

આ વધામણી સાંભળીને અતિપ્રસન્ન થયેલા મંત્રીશ્વરે તે ઉદ્યાનપાલકને યથેષ્ટ દાન આપી વિદાય કર્યો. પછી તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'પાણીમાં પડેલા તૈલબિંદુની જેમ નવીન સમાચાર જલદી પ્રસરે છે, એટલે આ સમાચાર કર્ણોપકર્ણ રાજાને જરુર પહોંચવાના. એ વખતે તે શું કરે? તે કહી શકાય નહિ. વખતે તેમનો તિરસ્કાર પણ કરે અને તેમને પોતાની હદ છોડી જવાનું ફરમાન પણ કરે. માટે હું જ તેને સમજાવીને ગુરુમહારાજ આગળ લઈ જાઉં અને તેમનો સત્સંગ કરાવું.' જે કાર્ય દીર્ઘ દૃષ્ટિ દોડાવીને કરવામાં આવે છે, તે પ્રાયઃ સફળ થાય છે.

મંત્રીશ્વર ચિત્ર પ્રદેશી રાજા પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે 'હે દેવ! આજનો દિવસ ઘણો રળિયામણો છે, કારણ કે ઋતુરાજ વસંતની સવારી આવી પહોંચી છે અને તેના છડીદાર સમો વનનો વાયુ તાજા ખીલેલા પુષ્પોની સુગંધથી તરબોળ બનીને વહી રહ્યો છે. વળી નર્તકી સમી વનવેલીઓએ નવપલ્લવ ધારણ કર્યા છે અને આમ્રશાખાઓ મંજરીથી શોભાયમાન બની છે, માટે ચાલો આપણે અશ્વક્રીડા કરીએ.'

પ્રદેશી રાજાને આ સૂચન પસંદ પડયુ એટલે બને અશ્વારૂઢ થઈને નગરની બહાર નીકળ્યા અને અનુક્રમે પેલા ઉદ્યાન આગળ આવી પહોચ્યા કે જેની ભૂમિ શ્રીકેશી ગણધરના પુનિત પગલાથી પાવન થઇ હતી આ ઉદ્યાનની શોભા નિહાળવા રાજા તથા મત્રીશ્વર પોતાના અશ્વ પરથી નીચે ઉતર્યા અને ફરતા ફરતા એક વિશાળ વૃક્ષની છાયામા આવી ઊભા ત્યા આચાર્યશ્રીની ધર્મદેશનાનો ધ્વનિ રાજાના કર્ણપટલ પર અથડાયો, એટલે તેણે કહ્યુ કે 'મત્રીશ્વર! આવો સુદર ધ્વની કોનો હશે ?'

જે વાણી સાતિશયા એટલે અતિશયથી યુક્ત હોય છે, તે મેઘની જેમ ગભીર શબ્દવાળી અને પડઘા પાડનારી હોય છે, તેમ જ તેમા માલકોશ વગેરે રાગનો ધ્વનિ હોય છે, એટલે આમ બનવુ સહજ હતુ

ઉત્તરમા મત્રીશ્વરે કહ્યુ કે 'મહારાજ! આ ધ્વનિ આ દિશામાથી આવી રહ્યો છે, એટલે એ તરફ થોડુ ચાલતા જ ખબર પડી જશે'

રાજાએ એ સૂચનાનો સ્વીકાર કર્યો અને બને ધ્વનિની દિશામા આગળ વધ્યા, પણ તેમને વિશેષ ચાલવુ પડયુ નહિ થોડુ ચાલતા જ દેશના દઇ રહેલા ધર્માચાર્ય તેમની નજરે પડયા, એટલે ઉકત ધ્વનિ તેમનો જ હતો, એ તરત સમજાઈ ગયુ

પ્રદેશી રાજાને ધર્મગુરુઓ માટે ખૂબ નફરત હતી અને તેઓ પોતાની પ્રજાને ધર્મનો ઉપદેશ આપે, એ તેને

જરાયે પસંદ ન હતું, એટલે તે આંખના ભવાં ઊંચા ચડાવીને બોલ્યો કે 'મંત્રીશ્વર ! આને અહીંથી જલ્દી બહાર કાઢો, નહિ તો લોકોને તે ભરમાવી મારશે અને બિચારા એોની જીંદગી બરબાદ કરશે.'

એ તો રાજાની આજ્ઞા, એટલે તેનું ઉલ્લંઘન થાય નહિ, તેથી મંત્રીશ્વર ચિત્ર આગળ વધ્યો, પણ થોડું ચાલીને જ પાછો ફર્યો અને રાજાને કહેવા લાગ્યો કે 'હે દેવ ! આપણે આ આચાર્યને જો આવી રીતે કાઢી મૂકીશું તો એ અન્ય દેશમાં જઈને એમ કહેશે કે શ્વેતમ્બિકા નગરીનો રાજા મૂર્ખ છે, તે કંઈ પણ જાણતો નથી, એટલે વિદ્વાનો તથા ગુણીજનોનું અપમાન કરે છે, તેથી આપની અપકીર્તિ થશે.'

રાજાએ કહ્યું 'તો આપણે શું કરવું ?'

મંત્રીશ્વર પાસે તેનો ઉત્તર તૈયાર જ હતો તેણે કહ્યું 'મહારાજ ! આપ ચતુર છો, વિદ્વાન છો અને વાદવિવાદ કરવામાં કુશળ છો, તેથી આ આચાર્યની સાથે વાદવિવાદ કરો અને તેને નિરુત્તર બનાવી દો એટલે માનરહિત થવાથી તે પોતાની મેળે ચાલ્યો જશે. આ સૂચના રાજાને ગમી ગઈ, એટલે તે મંત્રીશ્વરની સાથે શ્રીકેશી ગણધર પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે 'હે આચાર્ય ! તું અહીં ક્યારે આવ્યો છે ?'

શિષ્ટાચાર તો એવો છે કે પ્રથમ ધર્મગુરુની સમીપે જઈ તેમને વિનયપૂર્વક વંદના કરવી જોઈએ અને પછી

વિવેક ભરી ભાષામા તેમને પ્રશ્ન પૂછવો જોઈએ પણ જ્યાં ધર્મ પ્રત્યે નફરત હોય, ધર્મગુરુઓ પ્રત્યે નફરત હોય, ત્યા, શિષ્ટાચાર સચવાય શી રીતે? શ્રીકેશી ગણધર ક્ષમાદિ ગુણો વડે વિભૂષિત હતા, એટલે તેમણે એનો વિચાર ન કરતા પોતાની સહજ સ્વભાવિક મૃદુતાથી કહ્યુ કે 'હે રાજન્! હમણા'

એ સાભળી પ્રદેશી રાજાએ કહ્યુ કે 'તુ બડો પાખડી જણાય છે અને ધૂર્તવિદ્યામા પારગત લાગે છે, અન્યથા આટલા બધા માણસોને અહી એકત્ર શી રીતે કરી શકે? વળી તારુ મુખ જોતા એમ લાગે છે કે તુ કોઇ રાજપુત્ર છે, એટલે તને હિતભાવે કહુ છુ કે તુ આ બધા ધતીગો છોડી દઈ મારી સાથે ચાલ અને મારો માડલિક બની ઋદ્ધિ-સિદ્ધિનો સ્વામી થા તથા દુનિયાના સર્વ સુખોનો ઉપયોગ કર તારા મનમા કદાચ એમ હોય કે આવો વેશ રાખવાથી અને આ જાતની ક્રિયાઓ કરવાથી આત્માનો ઉદ્ધાર થશે, તો એ તારો ભ્રમ છે આ જગતમા આત્મા નામની કોઈ વસ્તુજ નથી, ત્યા આત્માનો ઉદ્ધાર થાય શી રીતે? જ્યા મૂળ ન હોય ત્યા સ્કંધ કે શાખા-પ્રશાખાનો વિસ્તાર માનવો એ ખરેખર! મૂર્ખાઈની હદ છે

હે આચાર્ય! આ જગતમા આત્મા નામની કોઈ વસ્તુ નથી, એવા નિર્ણય પર હુ શાથી આવ્યો? તે તેને એટલા માટે જણાવું છુ કે જેથી તારો આત્મા વિષેનો સઘળો ભ્રમ ભાગી જાય અને તુ પુણ્ય-પાપ તથા સ્વર્ગ-નરકની ભાજગડ કરતો અટકી જાય

મારી માતા ખૂબ ધર્મ શ્રદ્ધાળુ હતી અને મારામા ધર્મના સસ્કારો પાડવા ઘણુ ઘણુ મથતી હતી, જ્યારે મારા પિતાશ્રીને ધર્મ પ્રત્યે જરાયે અનુરાગ ન હતો, એટલે તેઓ મને ધર્મથી બને તેટલો દૂર રાખવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા આમ છતા બનેમા એક વાત સમાન હતી અને તે મારા પ્રત્યેની ચાહના માતાપિતા બને મને અતરથી ચાહતા હતા અને મારુ આખ-માથુ દુખે કે ઓછા ઓછા થઈ જતા હતા

એવામા મારી માતા બિમાર પડી અને છેલ્લા શ્વાસ લેવા લાગી, ત્યારે મે કહ્યુ કે 'હે માતા! તે આખી જીદગી તારી માન્યતા મુજબનુ ધાર્મિક જીવન ગાળ્યુ છે, એટલે તારો વાસ જરૂર સ્વર્ગમા થવો જોઈએ એ રીતે જો તુ સ્વર્ગમા વાત કરે તો મને કહેવા આવજે કે એ સ્વર્ગ કેવું છે? જેથી મને પુણ્ય-પાપની પ્રતીતિ થાય અને હુ પણ ધર્મનુ આચરણ કરી શકુ'

પછી પિતાજીનો અત સમય નજીક આવ્યો, ત્યારે તેમને કહ્યુ કે 'હે પિતાજી! તમે આ જીવનમા કહેવાતા ધર્મનુ જરાયે આરાધન કર્યું નથી, એટલે તમારો વાસ નરકમા થવો જોઈએ જો એ રીતે તમે નરકમા વાસ કરો તો જરૂર મને કહેવા આવજો કે એ નરક કેવુ છે? જેથી મને પુણ્ય-પાપની પ્રતીતિ થાય અને પાપથી દૂર રહીને ધર્મનુ આચરણ કરી શકુ'

હવે તે બનેના મૃત્યુ પછી મે તેમના આગમનની

ખૂબ રાહ જોઈ, પણ ન તો સ્વર્ગમાંથી માતા આવી કે ન તો નરકમાથી પિતા આવ્યા મારા પર અતિ સ્નેહ રાખનાર આ બન્નેમાથી કોઈ આવ્યુ નહિ, એટલે મે નિશ્ચય કર્યો કે સ્વર્ગ અને નરકની વાત જૂઠી છે

એક વાર પ્રાણદંડની શિક્ષા પામેલા' એક ચોરના શરીરના નાના નાના ટુકડા કરાવીને મે જોયુ કે તેમા આત્મા કયા રહેલો છે? પરતુ તેમાના કોઈ ટુકડામા આત્મા મળ્યો નહિ, એટલે મે નિશ્ચય કર્યો કે 'આત્મા નામની કોઇ વસ્તુ નથી'

મારો આ નિશ્ચય વધારે પાકો કેમ થયો ? તે પણ હું તને કહેવા ઇચ્છુ છુ એક વાર મે એક ચોરનુ જીવતા વજન કરાવ્યું અને ત્યાર બાદ મારીને વજન કરાવ્યુ તો તેમા કોઈ તફાવત જણાયો નહિ જો આત્મા જેવી કોઇ વસ્તુ તેના દેહમાથી ચાલી ગઈ હોય તો તેનુ વજન થોડુ ઓછુ થાત, પરતુ એવુ કઈ બન્યુ નહિ, એટલે મારો નિશ્ચય પાકો થયો કે 'આત્મા નામની કોઇ વસ્તુ નથી'

એ જ રીતે એક વાર એક ચોરને મે વજ્રમય પેટીમા પૂરાવ્યો હતો અને તે પેટી સજ્જડ બધ કરાવી દીધી હતી બાદ કેટલાક દિવસે તે પેટી ખોલી તો પેલો મૃત્યુ પામ્યો હતો અને તેના શરીરમા કીડા પડી ગયા હતા તે પેટીમાથી જો આત્મા બહાર નીકળ્યો હોય તો કોઈ જગાથી તૂટે કે કાણુ પડે, પણ એ બેમાથી એક પણ વસ્તુ બની ન હતી, એટલે મારો નિશ્ચય પાકો થયો કે 'આત્મા જેવી કોઈ વસ્તુ નથી'

કે 'આ જગતમા આત્મા નામની કોઈ વસ્તુ નથી' માટે હે આચાર્ય ! તુ મારો આજ્ઞાકિત માડલિક બનીને સસારના સર્વ ભોગ ભોગવ તથા ધર્મ અને આત્માની આ વ્યર્થ કડાકૂટ છોડી દે'

આ સાભળી શ્રી કેશીગણધરે કહ્યુ કે 'હે રાજન્! તારો વાત પરથી જણાય છે કે તે આત્માનો નિર્ણય કરવા માટે પ્રયત્નો કર્યા છે, પરતુ તે પ્રયત્નો જોઈએ તે પ્રકારના ન હતા વધારે સ્પષ્ટ કહુ તો એ પ્રયત્નો પાગળા હતા, એટલે તેનુ જે પરિણામ આવવું જોઈએ તે આવ્યું નહિ જે વસ્તુનો જે સ્વભાવ હોય તેની તપાસ તે રીતે જ કરવી જોઈએ દાખલા તરીકે પવન આખ વડે જોઈ શકાતો નથી, તેથી કોઈ એમ કહે કે આ જગતમા પવન જેવી કોઇ વસ્તુ નથી, તો એ કહેનારનુ કથન વ્યાજબી માની શકાય નહિ તે પ્રમાણે આત્મા અરૂપી હોવાથી નજરે દેખી શકાતો નથી, તેથી એમ કહેવુ કે 'આત્મા નામની વસ્તુ નથી' એ તદ્દન ગેરવ્યાજબી છે જેમ આખ સિવાય સ્પર્શેન્દ્રિયના અનુભવથી પવન હોવાનુ નક્કી કરી શકાય છે, તેમ મનથી અને અનુમાનથી આત્મા હોવાનુ સિદ્ધ કરી શકાય છે

હે રાજન્ ! તે કહ્યુ કે 'મારા પ્રત્યે અતિ સ્નેહ દર્શાવનાર માતાપિતા બેમાથી કોઈ પણ મને કહેવા આવ્યું નહિ કે સ્વર્ગ આવુ છે અને નરક આવુ છે,' તેથી મે નિશ્ચય કર્યો કે સ્વર્ગ અને નરકની વાત જૂઠી છે' પરંતુ

તારો એ નિશ્ચય બરાબર કહેવાય નહિ, કારણ કે તેઓ ન આવવાના બીજા અનેક કારણો હોઈ શકે છે આ વાત તને દષ્ટાત વડે સ્પષ્ટ સમજાશે

માની લે કે કોઈ વાર તુ પ્રવાસે નીકળ્યો અને રસ્તામા એક દરદ્રી મનુષ્યનો સમાગમ થયો હવે એ સમાગમ દરમિયાન તારો એની સાથે સ્નેહ બધાતા તે એને એમ જણાવ્યુ કે 'હુ એક રાજા છુ ને અખૂટ સપત્તિનો સ્વામી છુ, માટે મારા નગરમા આવીશ તો હુ તને સુખી કરીશ ' હવે તુ પ્રવાસમાથી પાછો ફર્યો અને તારા રાજકારોબારમા ગુથાઈ ગયો તેટલામા પેલો દરિદ્રી તારા નગરમા આવ્યો હવે તુ એને મળતો નથી, તેથી પેલો દરિદ્રી પુરુષ વિચાર કરે છે કે 'મને તે દિવસે જે મનુષ્ય મળ્યો હતો, તે ખરેખર રાજા ન હતો કે અખૂટ સપત્તિનો સ્વામી ન હતો, કારણ કે તે જો એવો જ હોય તો શા માટે મને મળતો નથી અને સુખી કરતો નથી ?'

હે રાજન્ ! તે દરિદ્રી પુરુષનો આવો વિચાર વાસ્તવિકતાથી વિરુદ્ધ હોઇને અનુચિત અને અયોગ્ય છે, તેજ રીતે તારી માતા સ્વર્ગથી કહેવા ન આવી માટે સ્વર્ગ જ નથી એમ માનવુ એ વાસ્તવિકતાથી વિરુદ્ધ હોઈને અનુચિત અને અયોગ્ય છે શાસ્ત્રોમા કહ્યુ છે કે સુદર સ્વર્ગના દિવ્ય પ્રેમમા આસક્ત, વિષયોમા લીન, પોતાના કાર્યો માથી જ નહિ પરવારેલા, કાઇ ને કાઈ કાર્ય કરવાવાળા દેવો મનુષ્યલોકમા આવતા નથી વળી મનુષ્યલોકમા

દુર્ગંધ પુષ્કળ છે અને તે પુદ્ગલોથી વાસિત થઈને ચારસો-પાંચસો યોજન ઊંચે પહોંચે છે તેથી પણ દેવો આ મનુષ્યલોકમાં આવવાનું પસંદ કરતા નથી

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા કરવાની જરૂર છે કે તીર્થંકરોના ચ્યવન-જન્મ-દીક્ષા-જ્ઞાન-નિર્વાણ વગેરે પ્રસંગે તેમના અલૌકિક પુણ્યથી કે કોઈ ભાગ્યશાળી આત્માના યોગ્ય આરાધનથી દેવો મનુષ્યલોકમાં આવે છે, પણ એવા ખાસ પ્રયોજન વિના આવતા નથી, માટે દેવસુખમાં આસક્ત થયેલ તારી માતા યોગ્ય આરાધનાના અભાવે તેમજ તારા અલ્પ પુણ્યના કારણે તને કહેવા માટે ન આવી હોય તે પણ બનવા જોગ છે, તેથી સ્વર્ગ નથી એમ માનવું ખોટું છે હે રાજન્ ! સ્વર્ગ અવશ્ય છે અને તે પુણ્ય કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે

હવે તારા પિતા નરકમાંથી ન આવ્યા, તેનો પણ વિચાર કરીએ માની લે કે તારા રાજ્યમાં એક શેઠ છે તે કુટુંબ પરિવારનું સારી રીતે પાલન કરે છે અને પ્રમાણમાં સુખી છે, પરંતુ વ્યસનને પરાધીન હોવાથી ચોરી કરે છે અને સિપાઈઓના હાથમાં સપડાય છે તે વખતે સિપાઈઓ તેને દોરડાથી બાંધે છે અને તારી આગળ લાવવાની તૈયારી કરે છે તે વખતે તેના કુટુંબીઓ કહે છે કે 'તમે તરત પાછા આવજો અને અમારું પાલનપોષણ કરજો' પરંતુ એ શેઠ તારી પાસે ગુનેગાર તરીકે હાજર થયે તું એને જીવન ભરની જેલ આપે છે, તેથી પેલો શેઠ પાછો ફરતો નથી.

તે જ રીતે તારો પિતા તારા પ્રત્યે ઘણો પ્રેમવાળો હોવા છતા કર્મરાજાનો ગુનેગાર બનીને જીવનભર નરકની યાતના ભોગવતો હોય અને તે કારણે મનુષ્યલોકમા આવીને તને કંઈ કહી શકે નહિ, તો શું એમ માની શકાય ખરું કે નરક જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી?

શાસ્ત્રોમા કહ્યુ છે કે 'નરકમા ઉત્પન્ન થનાર આત્મા ઓ ઠંડી, ગરમી, ભૂખ, તરશ, રોગી શરીર, પરતંત્રતા વૃદ્ધાવસ્થા, દાહ, ભય અને શોક એમ દસ પ્રકારની વેદના ભોગવે છે આવી વેદના ભોગવતો તારો પિતા આ મનુષ્ય-લોકમા આવીને કહી ન શકે માટે નરક નથી, એમ માનવુ એ અનુચિત અને અયોગ્ય છે

પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ કરવાથી, માસનુ ભક્ષણ કરવાથી, વ્યભિચાર વગેરે બૂરા કામો કરવાથી, તેમજ મહા આરંભ અને મહા પરિગ્રહમા આસક્ત થવાથી પ્રાણીઓ નરકમા ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉપર જણાવી તેવી અકથ્ય વેદનાઓ અનુભવે છે આ કારણથી જ બુદ્ધિમાન પુરુષોએ નિર્ણય કર્યો છે કે 'દુ ખ પાપાત્ સુખ ધર્માત્-દુ ખ પાપવડે થાય છે અને સુખ ધર્મ વડે-પુણ્ય વડે થાય છે' આ રીતે પાપ અને પુણ્ય સિદ્ધ હોવાથી તેને કરનારો તથા તેના ફળ ભોગવનારો અને તેમાથી છૂટનારો આત્મા પણ સિદ્ધ જ છે

હે રાજન્! અરણીના લાકડામા અગ્નિ હોય છે, એ વાત જગપ્રસિદ્ધ છે, પરંતુ તે કયા રહેલો છે? તે જોવા માટે એ લાકડાના નાના નાના ટુકડા કરવામા આવે અને

પછી તપાસવામા આવે તો શું એ અગ્નિ દેખાશે ખરો? હવે તે રીતે અગ્નિ ન દેખાય તો શુ એમ કહી શકાય ખરુ કે અરણીના લાકડામા અગ્નિ નામની કોઈ વસ્તુ નથી? જો કોઈ મનુષ્ય આવુ કથન કરે તો એ સર્વથા અયોગ્ય અને અવિશ્વસનીય જ ઠરે તેમ જીવત દેહના ટુકડા કરવા અને તે ટુકડાને તપાસતા આત્મા ન જણાય તો એમ કહેવુ કે 'તેમા આત્મા નામની કોઈ વસ્તુ નથી,' એ કથન પણ અયોગ્ય અને અવિશ્વસનીય જ ગણાય

હે રાજન્! હર્ષ, શોક, ભય, આનદ, સુખ, દુખ વગેરે જેમ અનુભવી શકાય છે, પણ નરી આખે જોઈ શકાતા નથી, તેમ આત્મા પણ અનુભવી શકાય છે, પરતુ નરી આખે જોઈ શકાતો નથી

હે રાજન્! જીવત શરીરના ટુકડા કરવા અને તે ટુકડામાં આત્માને નિહાળવાનો પ્રયાસ કરવો, એ આત્મ દર્શનનો સાચો ઉપાય નથી તાત્પર્ય કે જ્ઞાની પુરુષોએ જપ, તપ, ધ્યાન વગેરે જે વિશિષ્ટ ઉપાયો બતાવ્યા છે, તેના દ્વારા જ સાચુ આત્મદર્શન થઈ શકે છે

હે રાજન્! રબરની બે કોથળી આપણી સામે પડેલી હોય, તેમા એક ખાલી હોય અને બીજી પવનથી ભરેલી હોય અને તેનુ વજન કરતા બને સમાન લાગે તો એમ કહી શકાય ખરુ કે બીજી કોથળીમા પવન જ નથી? આમ કહેવુ એ વાસ્તવિકતાથી વિરુદ્ધ હોઇને અપ્રામાણિક છે

હે રાજન્! વજન કે ગુરુત્વ એ પુદ્ગલ એટલે

જડનો ધર્મ છે અને તે વ્યક્ત થવા માટે સ્પર્શની અપેક્ષા રહે છે એટલે કે જ્યા સુધી એક વસ્તુનો સ્પર્શ થાય નહિ કે તેને કોઈ પણ રીતે પકડી શકાય નહિ, ત્યા સુધી તેનુ વજન થઇ શકતુ નથી અને તે જ કારણે પવન અને પ્રકાશ જેવા પદાર્થો અમુક વજનવાળા હોવા છતા અવ્યક્ત સ્પર્શના કારણે તેમનુ યથાર્થ વજન થઈ શકતુ નથી, તો પછી જે પદાર્થ પુદ્દગલથી સર્વથા ભિન્ન છે અને જેનો સ્પર્શજ થઈ શકતો નથી કે જેને કોઈ પણ રીતે પકડી શકાતો નથી, તેનુ વજન કેવી રીતે થઈ શકે? તાત્પર્ય કે વજનદ્વારા આત્માની પ્રતીતિ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ રીત ભૂલ ભરેલી હોઈ તેમા સફળતા મળવાનો સભવ નથી

હે રાજન્ ! ચારે બાજુથી બધ હોય અને જેમા પવન પણ પેસી શકે તેમ ન હોય, તેવી મોટી પેટીમાં પેસીને જો કોઈ જોરથી શખ વગાડે તો તેનો શબ્દ બહાર સભળાય છે, છતા તે પેટી તૂટતી નથી કે કોઈ કાણુ પડતુ નથી તો શુ એમ કહી શકાય ખરુ કે તે પેટીમા શખ વાગ્યો જ નથી ? તે જ રીતે પેટીનું [illegible] દેહમાથી આત્મા ચાલ્યો ગયો હોય અને તે દેહ [illegible] ગઈ ન હોય કે તેમા કાણુ પડયુ ન હોય, [illegible] એમ કહી શકાય ખરુ કે તેમા આત્મા હતો જ નહિ અને તે બહાર નીકળ્યો નથી ?

હે રાજન્ ! પ્રકાશના કિરણો [illegible]

દ્વાર કે છિદ્ર ન હોવા છતા તેમાથી આવ-જા કરી શકે છે વળી ધ્વનિ પણ ભીતો, વૃક્ષો તથા પહાડ વગેરે ભેદીને લોકના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી પહોચી જાય છે, તો અરૂપી આત્મા ગમે તેવી વસ્તુઓને વીધીને આરપાર નીકળી જાય તેમા આશ્ચર્ય શુ ?

હે રાજન્! તે એમ જણાવ્યું 'કે પચ ભૂતના મળવાથી બોલવા-ચાલવા-ખાવા-પીવા વગેરેની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને જગતના સર્વ વ્યવહારો ચાલે છે, માટે આત્મા માનવાની જરૂર નથી,' તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે પંચભૂતના સયોગ માત્રથી જ બોલવા-ચાલવા વગેરેનો વ્યવહાર થતો હોય તો ચત્રના પૈડાની માફક તે હાલ હાલ જ કરે (કે ગ્રામોફોનની સૂઈ માફક તે બોલ બોલ જ કરે) પરતુ અમુક વખતે જ ચાલવુ ને અમુક રીતે જ ચાલવુ, અમુક વખતે જ બોલવુ ને અમુક રીતે જ બોલવુ, અમુક કાળે જ ખાવુ ને અમુક રીતે જ ખાવુ તથા અમુક કાળે જ પીવુ ને અમુક રીતે જ પીવુ વગેરે વ્યવસ્થિત વ્યવહાર સભવે નહિ એટલે વ્યવસ્થિત વ્યવહાર માટે પચભૂતની શક્તિ ઉપરાત સચેતન નિયતાની જરૂર પડે છે અને તે જ આત્મા છે

હે રાજન! આ રીતે આત્મા સિદ્ધ છે, એટલે જ તેના ઉદ્ધાર માટે, તેના કલ્યાણ માટે હુ ધર્મનુ આરાધન કરુ છુ પરમપદ પામવા માટે એના સિવાય અન્ય કોઈ માર્ગ નથી, અન્ય કોઈ ઉપાય નથી, અન્ય કોઇ સાધન

નથી એ મંગલમય માર્ગનું શરણુ સ્વીકારીને તું મળેલા માનવભવની સાર્થકતા કર '

શ્રી કેશીગણધરના આ વચનોએ પ્રદેશી રાજાના અંતરમા વ્યાપેલા મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન)ના ગાઢ અંધકારને ભેદી નાખ્યો અને સમ્યકત્વનાસાચા સૂર્યને પ્રકાશિત કર્યો. એ પ્રકાશમા તેને આત્મા દેખાયો, પાપ–પુણ્ય દેખાયા અને તેને ભોગવવાના સ્થળરૂપ સ્વર્ગ અને નરક પણ દેખાયા પછી તેણે વિનયથી હાથ જોડીને કહ્યુ 'હે ભગવંત! માન્ત્રિકના મંત્રથી જેમ પિશાચ ચાલ્યો જાય છે, તેમ આપના ઉપદેશથી મારા હૃદયમા રહેલો મોહ–પિશાચ ચાલ્યો ગયો છે હે મહર્ષિ! સૂર્યનો ઉદય થતા જેમ અંધકાર ચાલ્યો જાય છે, તેમ આપની દેશનાથી મારા અંતરમા વ્યાપેલું અજ્ઞાન ચાલ્યું ગયુ છે હે કૃપા-નિધાન! આપના વચનો સાભળીને મારી ખાતરી થઈ છે કે આ જગતમા જિનેશ્વર ભગવંતોએ કહેલો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે, તેથી હું તેનો સ્વીકાર કરવાને ઈચ્છુ છુ' અને પ્રદેશી રાજાએ સમ્યકત્વમૂલ શ્રાવકનો ધર્મ ગ્રહણ કર્યો તથા તેનુ વિધિપૂર્વક આરાધન કરીને તે મૃત્યુબાદ સૂર્યાભ નામે દેવ થયો'

૫–કેટલાક ભૂલભરેલા મંતવ્યો

કેટલાક આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે, પણ તેના વિષે એવા મંતવ્યો ધરાવે છે કે જેના લીધે મુક્તિ કે

પરમપદની પ્રાપ્તિ માટે ઉત્સાહ પ્રકટી શકે નહિ, એટલે અહીં તેનુ નિરસન કરવુ યોગ્ય માન્યુ છે

એક મત એમ માને છે કે 'यत् सत् तत् क्षणिकम्' જે સત્ છે, તે ક્ષણિક છે, અને આત્મા સત્ છે, એટલે તે પણ ક્ષણિક છે એની સાબીતીમા તે જણાવે છે કે 'આત્મા ક્ષણે ક્ષણે જુદા જ્ઞાનરૂપે જણાય છે જો તે ક્ષણિક ન હોય તો આવુ કેમ બને ?' પરતુ આ માન્યતા ભ્રમ પૂર્ણ છે પ્રથમ તો તેણે સત્‌ની જે વ્યાખ્યા કરી છે, તે જ ઠીક નથી સત્ માત્ર ક્ષણિક નથી, પણ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યથી યુક્ત છે, એટલે કે તેમા ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને ધ્રુવપણુ એ ત્રણે સ્થિતિ જોવામા આવે છે દાખલા તરીકે સોનાની વીંટીઓ ભગાવીને કોઈએ કુડલ કરાવ્યા તો એમા કુડલરૂપ પર્યાયની ઉત્પત્તિ થઈ, વીટીરૂપ પર્યાયનો વિનાશ થયો અને તેમાં જે સોનુ હતુ તે ધ્રુવ એટલે કાયમ રહ્યુ એ કુડલ ભાગીને કકણરૂપ પર્યાયની ઉત્પત્તિ થાય, કુડલરૂપ પર્યાયનો વિનાશ થાય અને તેમા દ્રવ્ય રૂપ સોનુ કાયમ રહે તે જ રીતે આત્મા ક્ષણે ક્ષણે જુદા જ્ઞાનપર્યાયવાળો ભલે જણાય પણ તેનુ જે ચેતનમય મૂળ સ્વરૂપ છે, એ કાયમ રહે છે, માટે તે એકાતે ક્ષણિક નથી

જો આત્માને ક્ષણિક માનીએ તો દોષ કરે એક આત્મા અને તેનુ ફળ ભોગવે બીજો આત્મા, એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય વળી વર્તમાન કાલે આત્માને સુખદુ ખનુ જે સંવેદન થાય છે, તે શેના લીધે થાય છે? તેનો સ્પષ્ટ

ખુલાસો થઈ શકે નહિ જો કર્મ કર્યા વગર જ સુખ–દુ ખનું સંવેદન થતુ હોય તો કાર્ય-કારણનો સર્વમાન્ય સિદ્ધાત તૂટે અને કર્મ કર્યાથી આ પરિણામ આવે છે, એમ માનવામા આવે તો કર્મ કરતી વખતે આ જ આત્મા હાજર હતો એમ માનવુ પડે વળી આત્મા ક્ષણિક હોય તો ભવચક્ર કે ભવપરપરા કોની ? એ પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત થાય, એટલે કે તેને ભવપરપરા ઘટી શકે નહિ જ્યા ભવપરપરાની ભીતિ ન હોય ત્યા મુક્તિ કે પરમપદ પામવાનો પ્રયાસ શા માટે કરવો ? એ પ્રશ્ન પણ અવશ્ય ખડો થાય, એટલે તેને માટે પુરુષાર્થ કરવાનો ઉત્સાહ પ્રકટે નહિ તેથી આત્માને નિત્ય માનવો, એ જ યુક્તિસગત છે

એક મત એવો છે કે જે આત્માને નિત્ય માને છે, પણ તેને કર્મનો કર્તા માનતો નથી આનુ કારણ દર્શાવતા તે એમ કહે છે કે 'આત્મા તો અસગ છે, તેને કર્મ સ્પર્શી શકે નહિ અહી એવો પ્રશ્ન થાય થાય કે 'જો આત્મા અસગ છે, તો આ બધી પ્રવૃત્તિ કોણ કરે છે? તેને સુખ–દુ ખનો અનુભવ શાથી થાય છે ? અને તે સ્વર્ગ કે નરકમા કેમ જાય છે ?' એના ઉત્તરમા તે જણાવે છે કે–

ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वग वा श्वभ्रमेव वा ।
अज्ञो जन्तुरनीशोऽयमात्मन सुखदु खयो ॥

' ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જીવ–આત્મા સ્વર્ગમા અથવા નરકમા જાય છે જીવ પોતે તો મહાન હોવાથી પોતાના સુખ–દુ ખ સર્જવામા સમર્થ નથી

આ માન્યતા આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે કેવી ખતરનાક છે, તે આપણે ક્રમશ જોઈએ

પ્રથમ તો તે આત્માને જેવો અસગ માને છે, તેવો એ અસગ નથી એ સ્વભાવે અસગ છે અને પરભાવે સગવાળો છે જો તે માત્ર અસગ જ હોત તો તેને આત્મપ્રતીતિ પહેલેથી જ થતી હોત, પણ તેમ થતુ નથી એને તો અનેક પ્રકારની શકાઓ અને તર્કવિતર્ક થયા કરે છે, એટલે તે પરભાવે સગવાળો સાબીત થાય છે વળી ઇશ્વરને કર્મનો પ્રેરક માનવો એ પણ યોગ્ય નથી, કારણકે જે ઇશ્વર સ્વભાવે શુદ્ધ છે, તે અશુદ્ધ એવા કર્મના પ્રેરક કેમ હોઈ શકે ? વળી સુખ અને દુ ખ ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જ પ્રાપ્ત થતા હોય તો સર્વને નિતાન્ત સુખ શા માટે નહિ ? કોઈને દુ ખ આપવાનુ પ્રયોજન શુ ? અહી જો એમ કહેવામા આવે કે એ તો ઈશ્વરની મરજીની વાત છે, તો ઇશ્વર અન્યાયી, તરગી કે ગાડા જ ઠરે કે જે કોઇ જાતના કારણ વિના સુખ-દુ ખની પ્રેરણા કરી રહ્યા છે અને જો એમ કહેવામા આવે કે તે પ્રાણીઓને અમુક કારણસર સુખની પ્રેરણા કરે છે અને અમુક કારણસર દુ ખની પ્રેરણા કરે છે, તો એ અમુક કારણ શુ ? એ જાણવાની જરૂર રહે છે એ કારણને જો કર્મ કહેવામા આવે-કહેવુ જ પડે-તો ઇશ્વર પણ બધા પ્રાણીઓને તેમના કર્મ અનુસાર સુખ-દુ ખની પ્રેરણા કરે છે એમ માનવુ પડે, એટલે આત્મા જ કર્મનો કર્તા ઠરે આથી આત્માને જ પુણ્યપાપનો સારા ખોટા કર્મનો કર્તા માનવો ઉચિત છે

અહીં અમને થોડા વર્ષ પહેલા મધ્ય ભારતના એક ગામમા બનેલો કિસ્સો યાદ આવે છે એક માણસે રાતો રાત પોતાના સર્વ કુટુબીજનેના ખૂન કરી નાખ્યા પોલીસે તેની ધરપકડ કરી અને ન્યાયમૂર્તિ સમક્ષ રજૂ કર્યો એ વખતે પેલા માણસે કહ્યુ કે 'આ કાર્ય મે કર્યું નથી, પણ ઈશ્વરે મારી પાસે કરાવ્યુ છે તેણે મને એવી પ્રેરણા કરી કે તારા કુટુબની સર્વ વ્યક્તિઓ દુષ્ટ છે, માટે તેનો સહાર કરી નાખ દુષ્ટનો સહાર કરવો એ સત્પુરુષનુ કર્તવ્ય છે અને મે આ કુટુબીજનોનો સહાર કર્યો છે' ન્યાયમૂર્તિએ આ બચાવ માનવાની ના પાડી અને કરેલા ખૂનો માટે તેને જ ગુનેગાર ઠરાવી જન્મભરની જેલ ફરમાવી એટલે આપણે સારા ખોટા જે કર્મો કરીએ તેની જવાબદારી આપણી જ છે, તેને ઈશ્વરને માથે નાખવી એ તર્ક અને બુદ્ધિનુ અપમાન કરવા બરાબર છે

એક મત એમ કહે છે કે 'આત્મા કર્મનો કર્તા નથી, પણ તેના ફળનો ભોકતા છે આ વાત તો અધેરી નગરીના ગડુ રાજાએ જેવો ન્યાય આપ્યો હતો, તેના જેવી થઈ

અધેરી નગરીમા ચાર ચોર ચોરી કરવા ગયા ત્યા ખાતર પાડતા ભીત તૂટી અને તે દબાઈ મૂઆ એટલે ચોરની માએ ગડુ રાજાને ફરિયાદ કરી રાજાએ એ માટે ઘરના માલિકને ગુનેગાર ગણ્યો કે આવુ તકલાદી ઘર ચણાવ્યુ પણ ઘરનો માલિક ચતુર હતો, તેણે રાજાને કહ્યુ કે ઘર ચણવાનુ કામ તો કડિયાએ કર્યું છે, એટલે તે

અ ગે જે કોઇ ગુનો થયો હોય તે માટે કડિયાને જવાબદાર લેખવો જોઇએ એટલે રાજાએ ઘરના માલિકને છોડી મૂક્યો અને કડિયાને પકડી મ ગાવ્યો

કડિયાએ કહ્યુ કે 'ભૂલ ગારો કરનારની છે, મારી નથી. જો ગારો ઢીલો હોય તો ભીત બેસી જાય એ દેખીતુ છે' એટલે કડિયા છૂટી ગયો અને ગારો કરનાર પકડાયો.

ગારો કરનારે કહ્યુ કે 'હુ શું કરુ? પાણી રેડનાર પખાલીએ વધારે પાણી રેડી દીધુ, એટલે એ વાક પખાલીનો છે' આમ ગારો કરનાર પણ છૂટી ગયો અને પખાલી પકડાયો

પખાલીએ કહ્યુ 'મહારાજ! હુ પાણી રેડતો હતો, એવામા એ રસ્તેથી એક મુલ્લા નીકળ્યો, તેની સામે હુ જોઈ રહ્યો, એટલે પાણી વધારે પડી ગયુ, માટે ખરો ગુનેગાર એ મુલ્લા છે' એ રીતે આફત આવી મુલ્લા માથે

જ્યારે મુલ્લાને પકડીને શૂળી પાસે લાવવામા આવ્યો, ત્યારે જણાયુ કે શૂળી ખૂબ જાડી છે અને મુલ્લા ખૂબ પાતળો છે, એટલે તેને છોડી મૂકવામા આવ્યો અને તેની જગાએ જે કોઈ જાડો માણસ મળી આવે તેને શૂળીએ ચડાવવાનો હુકમ થયો આ રીતે પોલીસો જાડા માણસની તપાસ કરવા લાગ્યા

આ તો હતી અ ધેરી નગરી, એટલે તેમા ભાજી પણ ટકે શેર મળતી હતી અને ખાજા અર્થાત્ મીઠાઈ પણ ટકે શેર મળતી હતી આ હાલતમા એક બાવાજીએ રોજ મેવા

એક મત એવો છે કે નિત્ય એવો આત્મા કર્મનો કર્તા અને કર્મફલનો ભોકતા હોઇ શકે પણ તે સકલ કર્મથી છૂટો થઈ મુક્તિ કે પરમપદની પ્રાપ્તિ કરી શકે નહિ, કારણ કે અનત કાળ થયા તેનામા કર્મ કરવારૂપી દોષ રહેલો છે અને તે વર્તમાન કાળે પણ વિદ્યમાન છે, એટલે શુભ કર્મથી તે મનુષ્ય અને દેવની ગતિ પ્રાપ્ત કરી શકે પણ સકલ કર્મરહિત થઈ શકે નહિ પરતુ આ દલીલ છાર પર લીપણા જેવી છે

સોનુ અનાદિ કાળથી માટીમા મળેલુ છે, તેથી શુ તેને માટીમાથી જુદુ પાડી શકાતુ નથી? આત્માને કર્મનુ બધન પ્રાપ્ત થવાનુ મુખ્ય કારણ રાગ છે જો તે રાગને બદલે સર્વથા ઉદાસીનતા પ્રકટે તો સકલ કર્મ અવશ્ય દૂર થાય અને મોક્ષ સભવિત બને એ ઉદાસીનતા પ્રકટાવવી એ આત્માની પોતાની તાકાતની વાત છે એટલે આત્મા સકલ કર્મથી છૂટો થઇને મુક્તિ કે પરમપદ પામી શકે છે, એમ માનવુ જ યુક્તિસગત છે

એક મત એમ કહે છે કે 'મુક્તિ કે પરમપદ સભવિત છે, પણ તે પ્રાપ્ત કરવાનો કોઈ ઉપાય હાલ વિદ્યમાન નથી. જ્યા કર્મો ઘણા અને આયુષ્ય થોડુ ત્યા શુ થાય? પરતુ આ દલીલ વસ્તુસ્થિતિનો મર્મ સમજ્યા વિનાની છે કર્મો ઘણા હોય તેથી શું થયુ? આત્માની શક્તિ અનત છે તે જો પ્રચડ ધોધથી વહેવા માડે તો કર્મનો કચરો ઘડીકમા સાફ કરી નાખે છે આ બાબતમા અનેક ઉદાહરણો આપી

શક્ય તેમ છે, પણ અહીં ગ્રંથ વિસ્તારના ભયથી મહાત્મા દૃઢપ્રહારીનું એક જ ઉદાહરણ રજૂ કરીએ છીએ

મહાત્મા દૃઢપ્રહારી

દુર્ધર નામે બ્રાહ્મણનો એક પુત્ર રખડુ મિત્રોની સોબતમાં પડી આખો દિવસ જુગાર રમવા લાગ્યો તેમાં પૈસાની વારંવાર જરૂર પડતાં ચોરી કરવા લાગ્યો અને શેઠશાહુકારોના ઘરમાં ખાતર પાડી તથા દુકાનના તાળા તોડી માલમત્તા તફડાવવા લાગ્યો. આ વાતની રાજાને ખબર પડતાં તેણે દુર્ધરને ભૂંડે હાલે નગર બહાર કાઢ્યો અને ફરી નગરમાં પગ ન મૂકવાની સૂચના આપી

માતાપિતા, ગામલોકો તથા રાજાથી અપમાનિત થયેલો દુર્ધર ક્રોધ તથા વેરથી ધમધમતો એક અટવીમાં જઈ પહોંચ્યો ત્યાં ચોરોએ પકડી તેને પોતાના રાજા સમક્ષ રજૂ કર્યો એ રાજા માણસોનો પરીક્ષક હતો, એટલે તેને ઉપયોગી જાણી પોતાની ટોળીમાં સામેલ કર્યો હવે દુર્ધર મોટી મોટી ચોરીઓ કરવા લાગ્યો, ખાતર પાડવા લાગ્યો અને ધાડો પાડવામાં કુશળ થયો તેનો પ્રહાર કદી પણ ખાલી જતો નહિ, એટલે તે દૃઢપ્રહારીના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો અનુક્રમે તે રાજાનો વારસદાર બની ચોરોનો રાજા થયો.

એકવાર પુષ્કળ ધનમાલ મેળવવાના ઈરાદાથી આ દૃઢપ્રહારીએ કુશસ્થળ નગર પર ધાડ પાડી આ નગર

સૈનિકોથી સારી રીતે રક્ષાયેલુ રહેતુ, પણ દઢપ્રહારીની સાથે ચોરો ઘણા હતા અને તે જાન પર આવીને લડનારા હતા, એટલે તેમણે સૈનિકોને જોતજોતામા હઠાવી દીધા અને આખા નગરમા બેફામ લૂટ ચલાવી તે વખતે એક ચોર બ્રાહ્મણના ઘરમા પેઠો, પણ ત્યા લૂટવા જેવુ કઈ ન હતુ આ વખતે તેણે યજમાનોને યાચીને પોતાના છોકરાઓ માટે ક્ષીર બનાવી હતી અને તેને એક વાસણમાં ઠારી હતી અન્ય વસ્તુના અભાવે આ ક્ષીરનુ ભોજન પણ ઉત્તમ છે, એમ માની ચોરે એ વાસણ ઉઠાવ્યુ ને છોકરાઓ ટળવળવા લાગ્યા આ જોઈ બ્રાહ્મણને ઘણુ લાગી આવ્યુ, એટલે તેણે ભોગળ લઈ ચોરનો સામનો કર્યો. એવામા દઢપ્રહારી ત્યા આવી પહોચ્યો તેણે પોતાના માણસ પર હુમલો થતો જોઇ તરવાર ખેચી અને તેના એકજ ઝાટકે બ્રાહ્મણનુ શિર ઉડાવી દીધુ

આ બનાવથી બ્રાહ્મણની સ્ત્રી કપી ઉઠી ને છોકરાઓ ચીસો પાડવા લાગ્યા તેજ રીતે આગણામા બાધેલી ગાયથી આ સહન થયુ નહિ, એટલે તે ઉકરાટે આવી અને બધન તોડી દઢપ્રહારીની સામે થઈ દઢપ્રહારીના દિલમા દયા ન હતી વળી તે અકગ સાહસિક હતો, એટલે કઈ પણ વધુ વિચાર કર્યા વિના તેણે ગાય પર તરવાર ચલાવી અને તેનુ મસ્તક પણ ધડથી જુદુ કર્યું

આ રીતે પોતાના પતિ તથા ગરીબડી ગાયની હત્યા જોઈને બ્રાહ્મણની પત્ની ખૂબ ઉશ્કેરાઈ ગઈ અને તે ગાળો

હતી દઢપ્રહારીને મારવા દોડી પણ એ તો સાક્ષાત્ જમનો અવતાર હતો, એટલે તેના પેટમાં તલવાર ભોંકી દીધી અને તે ઢગલો થઈને નીચે પડી. આ સ્ત્રી ગર્ભવતી હતી, એટલે તેના ગર્ભની પણ હત્યા થઈ અને તેનો લોચો બહાર નીકળી આવ્યો

આ રીતે ક્રોધ, નિર્દયતા અને અવિવેકને વશ થઈ દઢપ્રહારીએ બ્રહ્મહત્યા, ગૌહત્યા, સ્ત્રીહત્યા અને બાળહત્યા એ ચાર મહા હત્યાઓ કરી - પણ છેલ્લી હત્યાએ તેનુ હૈયુ હચમચાવી નાખ્યુ તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'અહો મે આ શું કર્યું ? એક સાથે ચાર હત્યા અને તે પણ મોટામા મોટી ! ખરેખર ! મારી દુષ્ટતાએ હદ મૂકી !'

આવાં આવા વિચારો કરતાં તેણે પોતાના સાથીઓ સાથે કુશસ્થળ છોડી નાખ્યું, પણ તેનુ એ ભયાનક દૃશ્ય તેની દૃષ્ટિ આગળથી ખસ્યુ નહિ. કેમે કર્યું ખસ્યુ નહિ તે પોતાના દુષ્ટ કૃત્યની વારંવાર નિંદા કરવા લાગ્યો અને તેની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યા

એમ કરતા તે વનપ્રદેશમા દાખલ થયો, ત્યા એક મુનિરાજ તેના જોવામા આવ્યા, એટલે તેણે દોડીને એમના પગ પકડી લીધા અને તેને પોતાના દુષ્ટ કૃત્યનું વર્ણન કહી દીધા મુનિરાજે તેને ખૂબ શાંત પાડ્યું, એટલે દઢપ્રહારીએ બનેલો બનાવ કહી બતાવ્યો અને પોતાને એ ઘોર પાપમાથી ઉગારવાની વિનંતિ કરી

મુનિરાજે કહ્યુ 'હે દઢપ્રહારી ! અવરથી

કરવો એ પવિત્રતાનો પ્રારંભ છે અને ફરી એ પાપો ન કરવાનો દઢ સંકલ્પ કરવો એ પવિત્રતાના પથ પરનું પ્રયાણ છે, માટે તું હવેથી પાપ ન કરવાનો દઢ સંકલ્પ કર.' પછી તેને પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ પાંચ પ્રકારના મહાવ્રતો વાળું શીલ બતાવ્યું અને તેનું પાલન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો, એટલે દઢપ્રહારીએ પાંચ મહાવ્રત ધારણ કરી સાધુજીવનનો સ્વીકાર કર્યો અને એવો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો કે 'જ્યાં સુધી આ ચાર હત્યાઓ યાદ આવે ત્યાં સુધી આહારપાણી લેવા નહિ.' કેવી ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા! તેઓ અત્યાર સુધી પાપકર્મ કરવામાં જે શૂરવીરતા બતાવી રહ્યા હતા, તેવી જ શૂરવીરતા તેમણે અંતરના શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ ખેલવામાં બતાવવા માંડી અને 'કમ્મે સૂરા ધમ્મે સૂરા' એ સુક્તિને ચરિતાર્થ કરી. તેઓ આ ઉગ્ર અભિગ્રહને ધારણ કરીને કુશસ્થલ નગરના દરવાજે આવ્યા અને ત્યાં કાર્યોત્સર્ગ કરીને ઊભા રહ્યા.

આ જોઈ લોકો અનેક પ્રકારના મેણાં-ટોણાં મારવા લાગ્યા અને તેમનો ઉપહાસ કરવાપૂર્વક ઇંટ, ઢેખાળા તથા પત્થર તેમના પર ફેંકવા લાગ્યા. પરંતુ તેઓ ધ્યાનથી જરાયે ડગ્યા નહિ. એમ કરતાં જ્યારે એ ઇંટ વગેરેનો ઢગલો તેમની નાસિકા સુધી પહોંચ્યો, ત્યારે કાયોત્સર્ગ પારી નગરના બીજા દરવાજે ગયા અને ત્યાં કાયોત્સર્ગ કરી ધ્યાનમાં મગ્ન થયા. ત્યાં પણ તેમની આવી જ હાલત થઈ. આમ છ માસ સુધી નગરના જુદા જુદા દરવાજે

શિક્ષા રહી ઘોર તપશ્ચર્યા કરતા સઘળા કર્મો ખપી ગયા અને તેમને લોકાલોકપ્રકાશક અદ્વિતીય અનુપમ કેવલ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ ત્યારે લોકો સમજ્યા કે દૃઢપ્રહારી હવે સાચા સત છે અને તેમની પાદરેણુ આપણા જીવનને પવિત્ર કરી શકે એમ છે, એટલે તેઓ એમની પાદરેણુ માટે પડાપડી કરવા લાગ્યા

જેઓ કેવળજ્ઞાન પામે છે, તેઓ શરીર છોડયા પછી અવશ્ય મુક્તિ યાને પરમપદ પામે છે, એટલે દૃઢ પ્રહારી કાળધર્મ પામી પરમપદે આરૂઢ થયા અને સિદ્ધ બુદ્ધ-નિરજન બની અનત સુખસાગરમા લીન થયા

તાત્પર્ય કે કર્મો ગમે તેવા કઠિન અને વિપુલ હોય હોય તો પણ આત્મબળથી તેનો સપૂર્ણ નાશ કરી શકાય છે, તેથી મુક્તિ કે પરમપદનો ઉપાય વિદ્યમાન છે, એમ માનવુ જ યોગ્ય છે

આ ઉપાય, માર્ગ કે સાધનનેજ જ્ઞાની પુરુષોએ ધર્મની સજ્ઞા આપી છે સૂરિપુરદર શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિજીએ ધર્મબિન્દુના પ્રારભમા ધર્મનુ મહત્ત્વ દર્શાવતા કહ્યુ છે કે 'धर्म एवापवर्गस्य पारम्पर्येण साधक-ધર્મ' એજ પરપરાએ મોક્ષનો સાધક છે' અને તેથી જ જૈન મહર્ષિઓનો ઉપદેશ છે કે—

लद्धुण माणुसत्त कहवि अइ दुल्लहं भवसमुद्द ।
सम्म निउजियव्व कुसले हिं सया वि धम्मम्मि ।

'ભવસમુદ્રમાં કોઇ પણ રીતે અતિ દુર્લભ એવું મનુષ્યપણું પામીને ડાહ્યા માણસોએ તેને હમેશા ધર્મમાર્ગને વિષે સારી રીતે જોડવું'

આ મતસમીક્ષાનો સાર એ છે કે—

अत्थि जिओ तह निच्चा, कत्ता भत्ता य पुन्नपावाण ।
अत्थि धुव निव्वाण, तदुवाओ अत्थि छट्ठाणे ॥

(૧) આત્મા અવશ્ય છે, (૨) તે નિત્ય છે, (૩) તે પુણ્યપાપનો એટલે શુભાશુભ કર્મનો કર્તા છે, (૪) તે પુણ્યપાપના એટલે શુભાશુભ કર્મનાં ફળનો ભોક્તા છે, (૫) તે સકલ કર્મથી છૂટો થઇને નિર્વાણ એટલે મુક્તિ કે પરમપદ પામી શકે છે અને (૬) તેનું પદ પામવાનો ઉપાય પણ અવશ્ય વિદ્યમાન છે અધ્યાત્મવાદ કે મોક્ષવાદની ઈમારતને ટકાવનારા આ જ છ સિદ્ધાંતો છે, એ પાઠકોએ ભૂલવાનું નથી

૬–સાધનવિચાર

જેના વડે સાધ્યની સિદ્ધિ થાય તેને સાધન કહેવાય છે આ સાધન જેટલું સુંદર, જેટલું સારુ, જેટલું ઉત્તમ તેટલી કાર્યસિદ્ધિ વધારે ઝડપી અને ખાતરીવાળી બને છે, એટલે સાધન ઉત્તમ હોય એ જરૂરી છે

'અહીં ' क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे– ક્રિયાસિદ્ધિનો આધાર પુરુષાર્થ પર છે, નહિ કે સાધનો ઉપર' એ પંક્તિ અમારી સામે ધરવામાં આવે છે અને તેનો ખુલાસો માગવામાં આવે છે, એટલે અમે જણાવીએ

છીએ કે 'આ પંકિત પુરુષાર્થની પ્રતિષ્ઠા કરનારી છે, પણ સાધનનો નિષેધ કરનારી નથી.'

જેના વડે સાધ્યની સિદ્ધિ થાય તે સાધન કહેવાય છે, એટલે પુરુષાર્થ પણ એક પ્રકારનું સાધન જ થયું 'તો પછી નોપકરણે એ શબ્દો શા માટે લખાયા?' તેનો ખુલાસો એ છે કે 'સત્ત્વ અથવા પુરુષાર્થ એ આંતરિક સાધન છે અને ઉપકરણ એ બાહ્ય સાધન છે આ બાહ્ય સાધનો ઓછાં હોય-ઝાંખા હોય તો પણ મહાપુરુષો પોતાના પુરુષાર્થના જોરે કાર્ય સિદ્ધિ કરી શકે છે, એમ સમગ્ર કથનનું તાત્પર્ય છે, એટલે આ પંકિત સાધનનો નિષેધ કરનારી નથી '

અમને પોતાને આ પંક્તિ ખૂબ પસંદ છે, એટલે જ અમે તેનો સંગ્રહ કરનારા ત્રણ શ્લોકોનો ઉપયોગ ધર્મ બોધ ગ્રંથમાળાના 'સફળતાની સીડી' નામક પુસ્તકમાં તેમજ 'દક્ષિણમાં દિવ્ય પ્રકાશ' નામના બૃહદ્ વિહાર ગ્રંથમાં કર્યો છે

કેટલાક કહે છે કે 'સાધન ગમે તેવું હોય તેથી શું ? જો વાપરનાર કુશળ હોય તો તેનાથી પણ કાર્ય સિદ્ધ થઈ છે. એક લાકડીના સામાન્ય દંડુકાથી પણ ભરવાડો વગેરે વાઘવરૂ જેવા હિંસક પશુઓને હાંકી કાઢે છે અથવા લાકડાનું એક નાનું પાટિયું મળી આવતા વીર પુરુષો આખો દરિયો તરી જાય છે'

પરંતુ આ દૃષ્ટાંતો આપવાદિક છે, એટલે તેનો સર્વમાન્ય સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકાર થઈ શકે નહિ જો

લાકડીના દડુકામાત્રથી જ કામ થતુ હોત તો કડિયાણી ડાંગો, તીર–કામઠા અને બંદુકોનો ઉપયોગ થાત શા માટે ? અથવા પાટિયાથીજ સાગર તરાતો હોત તો વહાણો, સ્ટીમરો અને સબમરીનોનો શોધાન શા માટે ? તાત્પર્ય કે ઉક્ત સાધનો અપૂર્ણ જણાયા, એટલે આ સાધનો અસ્તિત્વમા આવ્યા અને તે સારી રીતે કામ આપવા લાગ્યા, એટલે જ તેનો વપરાશ વધ્યો

મનુષ્યો એક પછી એક યત્રો શોધ્યે જાય છે, તેનું કારણ પણ એ જ છે કે સારા ઉત્તમ સાધનો મેળવવા.

માણસ ગમે તેટલો કુશળ હોય તો પણ સારા સાધનો વિના કાર્યની સિદ્ધિ કરી શકતો નથી એક વીર પુરુષને લાકડાની તરવાર આપી રણમેદાનમા મોકલીએ તો યુદ્ધમા એ વિજયી થઈ શકે ખરો ? અથવા એક કુશળ લહિયાને બૂઠી કલમ, પાણી જેવી શ્યાહી કે તદ્દન ખરબચડા કાગળ આપીને લખવા બેસાડીએ તો સુદર લેખન થાય ખરુ ? ત્યા અણીદાર કલમની, ઘટ શ્યાહીની તથા સુવાળા સરખા કાગળની જરૂર અવશ્ય રહે છે

જો વ્યવહારનાં ક્ષેત્રમા સાધનની ઉત્તમતા આવી ઉપયોગી નીવડે છે, તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમા કે પરમપદની સાધનામા તે અતિ ઉપયોગી નીવડે એમા નવાઈ શુ ? જેમણે સાધનની ઉત્તમતાનો વિવેક ન કર્યો તે વામા ચાર સુધી પહોચી ગયા અને મદ્ય, માસ, મત્સ્યભક્ષણ, મુદ્રા તથા મૈથુનથી મુક્તિ મળે છે, એવુ પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યા, જ્યારે વાસ્તવમા એ બધા સાધનો ઘોર

નરકમા લઈ જનારા છે તેથી જ સુજ્ઞ પુરુષો સાધનની ઉત્તમતાને અગ્રપદ આપે છે

એક મહાનુભાવ કહે છે કે 'આપણે તો કાર્યસિદ્ધિનું કામ છે, એટલે તે કોઈ પણ સાધનથી થતી હોય તો એનો ઉપયોગ શા માટે ન કરવો ? નીતિકારોએ સ્પષ્ટ કહ્યુ છે કે, શામ, દામ, ભેદ અને દંડ એ ચાર ઉપાયોમાથી જે કોઈ ઉપાય લાગુ થતો હોય તે ઉપાય લાગુ કરીને કાર્યસિદ્ધિ કરવી ' આ મહાનુભાવને અમે જણાવવા ઈચ્છીએ છીએ કે આ નીતિ વ્યવહારિક ક્ષેત્રમા સફળ થઈ શકે પણ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમા સફળ થઈ શકે નહિ, કારણકે જ્યા જે સાધનની જરૂર હોય ત્યા તે સાધનનો જ ઉપયોગ કરવો જોઈએ જો કપડાને માપવુ હોય તો ગજ કે વારનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, ધાન્યને માપવુ હોય તો પાલી કે માણાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને દૂધ કે તેલને માપવુ હોય તો પળી કે પાવશાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ જો ગજ કે વારથી ધાન્યને માપવા જઈએ કે દૂધ તેલને માપવા જઈએ તો પૂરી ફજેતી થાય અથવા પાલી, માણા કે પળીપાવશાથી કાપડને માપવા જઈએ તો આપણી અક્કલનુ માપ નીકળે, એટલે જેવુ કાર્ય તેવા જ સાધનો વાપરવા જોઈએ

વ્યાવહારિક કાર્યોમા લાંચરુશ્વતનો ઉપયોગ અહોળો થાય છે, પણ મૃત્યુને નિવારવા માટે તેનો ઉપયોગ કરવામા આવે તો સફળતા મળે ખરી ? આ બાબતમા એક રાજા-રાણીનો સંવાદ અમને યાદ આવે છે .—

૭–રાજારાણીનો સંવાદ

રાણી કહે છે

ખોળે ભરી છે સુખડી, પાનના બીડાં હાથ,
જળહળ જ્યોત જગમગે, ક્યમ અનૂણા કંથ ?

હે સ્વામિન્ ! આપણી પાસે ખાવાને માટે વિવિધ પ્રકારની મીઠાઈઓ તૈયાર છે, વળી આપના હાથમા કેશર કસ્તૂરી, અબર વગેરે સુગધી મૂલ્યવાન પદાર્થોથી બનાવેલા પાનના બીડા મૂખમા મૂકવા માટે તૈયાર છે, તેમ ચારે બાજુ અપૂર્વ રિદ્ધિસિદ્ધિનો ઝગમગાટ થઈ રહ્યો છે, છતા તમે ઉદાસીન કેમ છો ?

ઉત્તરમા રાજા કહે છે

સદેગો લઈ આવિયો, મૃત્યુદૂત આ વાર,
દુશ્મન આવી પહોચશે, જવુ પડશે જમદ્વાર.

હે રાણી ! તમે કહી એ બધી વાત ઠીક છે, પણ આ મીઠાઈમા, આ પાનના બીડામા ને આ રિદ્ધિસિદ્ધિમા અમને રસ કયાથી આવે ? કારણ કે મૃત્યુનો દૂત સદેશો લઈને આવ્યો છે, એટલે થોડી વારમા જીવનનો દુશ્મન –કાલ અહી આવી પહોચશે અને અમારે જમદ્વાર જવુ પડશે એ નિશ્ચિત છે રાજાના મસ્તક પર શ્વેત વાળ ઉગેલો છે, એને અનુલક્ષીને તે આ પ્રમાણે કહી રહ્યો છે

આ સાભળીને રાણી અભિમાનથી કહે છે

દઈશ જમને લાચડી, કરીશ લાખ પસાય,
આપીશ કરની મુદ્રિકા, (મારા) પિયુને કોણ લઈ જાય ?

છે, તેમા કોઈ વિવાદ નથી આ કારણે જ તેને ઉત્કૃષ્ટ મગલ કહેવામા આવ્યુ છે જેમ કે—

धम्मो मगलमुक्किट्ठ अहिंसा सजमो तवो ।
देवा वि त नमसंति जस्स धम्मे सया मणो ॥

'અહિસા, સયમ અને તપ રૂપી ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મગલ છે જેનુ મન હમેશા આવા ધર્મમા વસ્યુ છે, તેને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે '

૯—બે સાધન

જ્ઞાન અને ક્રિયા એ પરમપદની પ્રાપ્તિના બે સાધનો છે કેટલાક કહે છે કે માત્ર જ્ઞાનથી જ મુક્તિ મળે છે, તેમા ક્રિયાકાડની કોઈ આવશ્યકતા નથી અને તેથી જ એવા શબ્દો ઉચ્ચારે છે કે —'ज्ञानान्मोक्षस्ततोऽनन्तसुख प्राप्तिर्न सशय । જ્ઞાનથી મોક્ષ મળે છે અને તેથી અનત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમા સશય નથી '

કેટલાક કહે છે કે "કોરા જ્ઞાનથી શુ થાય ? તે માટે તો ખરી જરૂર ક્રિયાકાડની જ છે અને તેથી તેઓ એવા શબ્દો ઉચ્ચારે છે કે—

अधीत्य शास्त्राणि भवन्ति मूर्खा
यस्तु क्रियावान् पुरुष स विद्वान् ।
सचिन्त्यतामौषधमातुराणा
न ज्ञानमात्रेण करोत्यरोगम् ॥

'મનુષ્યો વિવિધ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા છતા મૂર્ખ રહે છે, તેથી જે પુરુષ ક્રિયાવાન્ છે, તેજ સાચો વિદ્વાન્ છે ઔષધનુ સારી રીતે ચિંતન કરનાર રોગીને માત્ર તે જ્ઞાન વડે નીરોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી તાત્પર્ય કે અહેતુ અમલમા મૂકે છે, ક્રિયામા પરિણત કરે છે, ત્યારે ફાયદો થાય છે '

આ વિવાદનુ સમાધાન કરવા જૈન મહર્ષિઓએ 'नाणकिरियाहिं मोक्खो–જ્ઞાન અને ક્રિયા વડે મોક્ષ છે ' એ સૂત્ર ઉચ્ચાર્યુ છે અને તેની સાર્થકતા જણાવવા માટે અંધ-પંગુ ન્યાય રજૂ કર્યો છે તે આ પ્રમાણે —

૧ –અંધપંગુ ન્યાય

એક નગરમા ભયકર આગ લાગી, એટલે બધા લોકો પોતાનો જીવ બચાવવા સહીસલામત સ્થળે ચાલ્યા ગયા, પણ એક આધળો ને એક પાગળો એ નગર છોડી શક્યા નહિ આગ તો ફૂદકે ને ભૂસકે વધતી તેમની સમીપ આવી રહી હતી, એટલે જો તેઓ એ સ્થાન ન છોડે તો તેમનુ મૃત્યુ નિશ્ચિત હતુ આધળો શરીરે મજબૂત હતો અને સારી રીતે ચાલી શકે તેમ હતો, પણ રસ્તો સૂઝે નહિ ત્યા જાય કેવી રીતે ? પાગળાની આખો સુદર હતી અને તે દૂર સુધી જોઈ શકતો હતો, પણ પગમા બિલકુલ તાકાત નહિ, એટલે ચાલે કેવી રીતે ? પરતુ આ બંને એકજ સ્થાને હતા, એટલે તેમણે સહકારથી કામ લેવાનો વિચાર કર્યો પાગળો આધળાના

બેઠો અને આંધળો પાંગળાના સૂચન મુજબ ચાલવા લાગ્યો. આ રીતે બંને જણા નગરની બહાર નીકળી ગયા અને પોતાનો જીવ બચાવી શક્યા. અહીં આંધળો એ જ્ઞાનરહિત સમજવો અને પાંગળો એ ક્રિયારહિત સમજવો. જ્ઞાન ન હોય તો રસ્તો સૂઝે નહિ અને ક્રિયા ન હોય તો રસ્તો સૂઝવા છતા તે રસ્તે પ્રયાણ થઈ શકે નહિ, એટલે જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉભયની જરૂર છે

૧૧-ત્રણ સાધનો અથવા રત્નત્રયી

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ પરમપદની પ્રાપ્તિના ત્રણ સાધનો છે વાચકશેખર ઉમાસ્વાતિ મહારાજે तत्त्वार्थाधिगमसूत्रની આદિમા ' सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्राणि मोक्षमार्ग ' એ સૂત્ર વડે તેનુ પ્રતિપાદન કર્યું છે આ સાધનો રત્ન જેવા ઉત્તમ હોવાથી તેને રત્નત્રયી કહેવામા આવે છે સમ્યગ્દર્શન એટલે સાચી દૃષ્ટિ કે સુદૃષ્ટિ તે માટે કહેવાયુ છે કે—

> धनेन हीनोऽपि धनी मनुष्यो,
> यस्यास्ति सम्यक्त्वधन प्रधानम् ।
> धन भवेदेकभवे सुखाय,
> भवे भवेऽनन्तसुखी सुदृष्टि ॥

'ધનથી રહિત હોવા છતા તે મનુષ્ય ધનવાળો છે કે જેને શ્રેષ્ઠ સમ્યકત્વ એટલે સમ્યગ્દર્શન કે સુદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ થઈ છે ધન બહુ બહુ તો એક ભવમા સુખ આપી

શકે છે, ત્યારે સુદષ્ટિવાળો મનુષ્ય જે કોઇ ભવો ધારણ કરવા પડે, તે દરેક ભવમા અન ત સુખનો સ્વામી થાય છે

अतुलगुणनिधान, सर्वकल्याणबीज,
जननजलधिपोतं, भव्यसत्त्वैकचिह्नम् ।
दुरिततरुकुठार, पुण्यतीर्थं प्रधानम्,
पिबत जितविपक्ष, दर्शनाख्य सुधाम्बु ॥

'હે લોકો ! તમે સમ્યગ્દર્શનરૂપી અમૃતજલનુ પાન કરો, કારણ કે તે અતુલ ગુણોનુ નિધાન છે, સર્વ કલ્યાણનુ બીજ છે, જન્મ-મરણાદિમય સસારસાગરને તરી જવા માટેનુ વહાણ છે, ભવ્ય જીવોનુ એક લક્ષણ છે, પાપરૂપી વૃક્ષને છેદવા માટે કુહાડો છે, પવિત્ર એવું તીર્થ છે, સર્વ રીતે શ્રેષ્ઠ છે અને મિથ્યાત્વને જિતનારુ છે'

સાચાને ખોટું માનવું અને ખોટાને સાચુ માનવું, એ મિથ્યાત્વનુ મુખ્ય લક્ષણ છે તેના લીધે જીવને સત્ય સમજાતુ નથી, એટલે સાચો માર્ગ જડતો નથી અને સાચો માર્ગ જડતો નથી, એટલે તેનુ અનાદિ ભવભ્રમણ ચાલુ જ રહે છે તેથી જૈન મહર્ષિઓએ કહ્યુ છે કે—

न मिथ्यात्वसम शत्रुर्न मिथ्यात्वसम विषम् ।
न मिथ्यात्वसमो रोगो, न मिथ्यात्वसम तम ॥

'મિથ્યાત્વ જેવો કોઈ શત્રુ નથી, મિથ્યાત્વ જેવુ કોઈ વિષ નથી, મિથ્યાત્વ જેવો કોઇ રોગ નથી અને મિથ્યાત્વ જેવો કોઈ અ ધકાર નથી'

આ મિથ્યાત્વને સમ્યગ્દર્શન વડેજ જિતી શકાય છે એ એની પરમ વિશેષતા છે એ જિતવાની ક્રિયા કેવી રીતે થાય છે ? તેનુ વર્ણન પણ જૈન મહર્ષિઓએ ખૂબ સૂક્ષ્મતાથી કરેલુ છે, તે આ પ્રમાણે

પ્રારભમા બધા આત્માઓ ગાઢ રાગદ્વેષવાળા હોઈ મિથ્યાત્વથી યુક્ત હોય છે તે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિથી વિમુખ હોઈ તાત્વિક સુખનો અનુભવ કરી શકતા નથી. અનાદિકાળથી સસારના પ્રવાહમા ઘસડાતા આત્માઓ અકામનિર્જરાને લીધે એટલે કે અનેક પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક સવેદનો અજ્ઞપણે સહન કરવાને લીધે કર્મની કઈક લઘુતાવાળા થાય છે, ત્યારે તેમણે યથા પ્રવૃત્તિકરણ કર્યું કહેવાય છે જે પ્રવૃત્તિ સ્વાભાવિક છે, તે યથાપ્રવૃત્તિ કહેવાય છે તેવી પ્રવૃત્તિને લીધે જે કરણ કે ક્રિયા થાય છે, તે યથાપ્રવૃત્તિ કરણ.

તે જીવો આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયે જો શુભભાવ અને વીર્યનો ઉલ્લાસ અમુક અશે વધારે તો તે વધેલા ઉલ્લાસના બળે રાગ અને દ્વેષની નિબિડ ગ્રથિની સમીપે જાય છે અને તેનો છેદ કરવાને સમર્થ બને છે આ ક્રિયાને અપૂર્વકરણ કહેવામા આવે છે, કારણ કે પૂર્વે આ જીવોએ આવુ કરણ કે આવી ક્રિયા કોઈ વખત કરી ન હતી

પછી તે વિકાસગામી આત્માઓ દર્શનમોહ (એક જાતની કર્મપ્રકૃતિ) પર વિજય મેળવીને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કરે છે આ ક્રિયાને અનિવૃત્તિકરણ કહેવામા આવે

છે, કારણ કે તેમા સમાન સમયે પ્રવેશેલા આત્માઓના ઉત્તરોત્તર અધ્યવસાયોમા નિવૃત્તિ યાને ફેરફારી નથી હોતી, સમાનતા હોય છે

મિથ્યાત્વમા ગયી રહેલો આત્મા આ રીતે ત્રણ કરણના યોગે સમ્યગ્દર્શનવાળો એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિ બને છે અને આધ્યાત્મિક વિકાસની અભિમુખ થાય છે

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા કરવી જરૂરી છે કે જે આત્માઓ યથાપ્રવૃત્તિકરણ કરીને રાગદ્વેષની નિબિડ ગ્રંથિની સમીપે આવે છે, પણ તેનો કોઈ કાળે ભેદ કરવા સમર્થ થતા નથી, તેઓનુ ભવભ્રમણ અનતકાળ સુધી ચાલુ જ રહે છે અને તેથી તેઓને અભવ્ય કહેવામા આવે છે, જ્યારે સમ્યગ્દર્શન કે સમ્યક્ત્વ પામવાની સ્થિતિમા આવેલા આત્માના ભવભ્રમણનો વધારેમા વધારે અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન (કાળનુ એક મોટુ પ્રમાણ) જેટલા કાળમા અંત આવે છે, એટલે તેમને ભવ્ય કહેવામા આવે છે.

'સમ્યગ્દર્શન કોને કહેવાય?' એના ઉત્તરમા વાચકશેખર શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજે તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રમા કહ્યુ છે કે 'तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम्—તત્ત્વાર્થની શ્રદ્ધા તે જ સમ્યગ્દર્શન ' આનો સ્પષ્ટ અર્થ એ છે કે જિનેશ્વર ભગવતોએ તત્ત્વોનુ જે સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે જ સ્વરૂપે તેની શ્રદ્ધા થાય, હાર્દિક પ્રતીતિ થાય ત્યારે સમ્યગ્દર્શન કે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ ગણાય. આ તત્ત્વ

પરિણામ સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મની શ્રદ્ધામા આવે છે, એટલે વ્યવહારથી સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મની શ્રદ્ધાને સમ્યક્ત્વ કહેવામા આવે છે આ રહ્યા તેની પ્રતીતિ કરાવનારા શબ્દો.

धम्मास होइ मुल, सम्मत्त मव्वदोसपरिमुक्क ।
त पुण विशुद्धदेवाइ, सव्वसद्दहणपरिणामो ॥

'સર્વ દોષથી વિમુક્ત એવુ સમ્યક્ત્વ ધર્મનુ મૂળ છે અને તે વિશુદ્ધ દેવાધિદેવ એટલે સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મની પરમ શ્રદ્ધારૂપ છે'

જૈન ધર્મમા સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મની શ્રદ્ધા ઉપર આટલો બધો ભાર કેમ મૂકાયો છે, તે હવે સમજી શકાશે જૈન મહર્ષિઓ કહે છે કે-

(૧) સમ્યક્ત્વ એ ચારિત્રરૂપી ધર્મનુ મૂળ છે
(૨) સમ્યક્ત્વ એ ધર્મનગરમા પેસવાનું દ્વાર છે.
(૩) સમ્યક્ત્વ એ ધર્મરૂપી મહેલનો પાયો છે
(૪) સમ્યક્ત્વ એ ગુણોનો નિધિ છે
(૫) સમ્યક્ત્વ એ શમદમનો આધાર છે અને
(૬) સમ્યક્ત્વ એ શ્રુત-ચારિત્રરૂપી રસનુ પાત્ર છે.

આ સાધન-અનિવાર્યતા તેમણે નિમ્ન પંક્તિઓમાં બરાબર દર્શાવી છે:

विना सम्यक्त्वरत्नेन, व्रतानि निखिलान्यपि ।
नश्यन्ति तत्क्षणादेव ऋते नाथाद्यथा चमू ॥

Elegance in Velvet

Rich, smooth, feminine velvet Such luxury near you. Cholis in ASHOK' velvet will bring you many pretty compliments

Selling Agents: Messrs V Chatrabhuj & Co Private Ltd
M J Market, Bombay 2.

तद्विमुक्त क्रियायोग प्राय स्वल्पफलप्रदम् ।
विनानुकूलवातेन कृषिकर्म यथा भवेत् ॥

'સમ્યક્ત્વ વિના બધા વ્રતો સેનાપતિ વિનાની સેનાની જેમ તરત જ નાશ પામે છે અનુકૂળ પવન વિના જેમ ખેતી ફલદાયક થતી નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ વિના બધી ક્રિયાઓ પ્રાય અલ્પ ફલ આપનારી થાય છે'

અનેક મત્રગર્ભિત શ્રી ઉવસગ્ગહરસ્તોત્રમા શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ કહ્યુ છે કે–

तुह सम्मत्ते लद्धे, चिंतामणि-कप्पपायवब्भहिए ।
पावति अविग्घेण, जीवा अयरामर ठाण ॥

'હે ભગવન્! ચિંતામણિરત્ન અને કલ્પવૃક્ષથી પણ અધિક એવુ તમારુ સમ્યક્ત્વ મળવાથી જીવો નિર્વિઘ્ને અજરામર સ્થાનને એટલે પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે'

તાત્પર્ય કે પરમપદની પ્રાપ્તિ માટે સમ્યગ્દર્શન કે સમ્યક્ત્વ નિતાત આવશ્યક છે આ સમ્યક્ત્વ પ્રાય ગુરુના ઉપદેશ વગેરે અધિગમ કે નિમિત્તથી થાય છે, એટલે દરેક મુમુક્ષુએ સદ્ગુરુની સેવા અવશ્ય કરવી જોઈએ

શ્રદ્ધામા કેવી અપૂર્વ શક્તિ રહેલી છે? તેનુ વર્ણન અમે ધર્મબોધ ગ્રથમાળાના 'શ્રદ્ધા અને શક્તિ' નામક પુસ્તકમા વિસ્તારથી કર્યુ છે, એટલે મુમુક્ષુઓને તેનુ અવલોકન કરવાની ખાસ ભલામણ છે

જે જ્ઞાન સમ્યક્ત્વથી વાસિત થયેલુ હોય તેને સમ્ય

ગુજ્ઞાન કહેવામા આવે છે તેનુ મહત્ત્વ પ્રકાશતા જૈન મહર્ષિઓએ જણાવ્યુ છે કે–

> ज्ञानाद्विदन्ति खलु कृत्यमकृत्यजात,
> ज्ञानाच्चरित्रममल च समाचरन्ति ।
> ज्ञानाच्च भव्यभविका शिवमाप्नुवन्ति,
> ज्ञान हि मूलमतुल सकलश्रिया तत् ॥

'જ્ઞાનથી મનુષ્યો કરવા યોગ્ય અને ન કરવા યોગ્ય વસ્તુસમુદાયને જાણે છે અને નિર્મળ એવા ચારિત્રનુ આચરણ કરે છે વળી ભવ્ય જીવો જ્ઞાન વડે જ શિવસુખને પામે છે, તેથી જ્ઞાન એ સકલ લક્ષ્મીનુ ઉપમા રહિત મૂલ છે '

> ज्ञान स्यात्कुमतान्धकारतरणिर्ज्ञान जगल्लोचन,
> ज्ञान नीतितरङ्गिणी कुलगिरिर्ज्ञान कषायापहम् ।
> ज्ञान निर्वृतिवश्यमन्त्रममलं ज्ञान मन पावनम्,
> ज्ञान स्वर्गगतिप्रयाणपटह ज्ञान निदान श्रिय ॥

'જ્ઞાન એ કુમતોએ પ્રસારેલા અ ધકારનો નાશ કરવામા સૂર્ય સમાન છે અને જગતનુ લોચન છે, જ્ઞાન એ નીતિ રૂપી નદીને નીકળવાને માટે પર્વત સમાન છે અને ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભરૂપી કષાયોને દૂર કરનાર છે જ્ઞાન એ મુક્તિને વશ કરવા માટે પવિત્ર મ ત્ર છે અને મનને પાવન કરનાર છે, જ્ઞાન એ સ્વર્ગગતિમા પ્રયાણ કરવાનો પડહ છે અને લક્ષ્મીનુ કારણ છે'

पावाओ विणिवत्ती, पवत्तणा तहय कुसलपक्खम्मि ।
विणयस्स य पडिवत्ती, तिन्नि वि नाणे समप्पिंति ॥

'પાપ કાર્યોમાથી નિવૃત્તિ, કુશલ પક્ષમા પ્રવૃત્તિ અને વિનયની પ્રાપ્તિ એ ત્રણ જ્ઞાન વડે જ થાય છે'

પ્રસિદ્ધ જિનાગમ શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમા કહ્યુ છે કે—

पढमं नाणं तओ दया, एवं चिट्ठइ सव्वसजए।
अन्नाणी किं काही ? किं वा नाही छेयपावगं ? ॥

'પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા એ સર્વ સયમી પુરુષો ની સ્થિતિ છે અજ્ઞાની શુ કરશે? અથવા તે શ્રેય અને પાપને કેમ જાણી શકશે?'

તાત્પર્ય કે જીવાજીવાદિ પદાર્થોનુ જ્ઞાન હોય તો જ જીવદયા પાળી શકાય છે, અન્યથા પાળી શકાતી નથી

શ્રી જિનેશ્વર દેવે ક્રિયાના અસખ્ય ભેદો કહેલા છે, તે પણ જ્ઞાન હોય તો જ સફળ થાય છે

સમ્યગ્ જ્ઞાનના પાચ પ્રકારો માનવામા આવ્યા છે (૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મન પર્યવ જ્ઞાન અને (૫) કેવળજ્ઞાન પાચ ઇદ્રિયો અને મન વડે થતા વસ્તુના અર્થાભિમુખ નિશ્ચિત બોધને મતિજ્ઞાન કહેવાય છે તેનુ બીજુ નામ આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે શ્રુત એટલે શબ્દના નિમિત્તથી થતા મર્યાદિત જ્ઞાનને શ્રુત જ્ઞાન કહેવામા આવે છે ઇદ્રિય અને મનની મદદ વિના આત્માને પ્રત્યક્ષ થનારા અમુક ક્ષેત્રવર્તી-અમુક કાલવર્તી રૂપી પદા-

થોના જ્ઞાનને અવધિજ્ઞાન કહેવામા આવે છે ઇંદ્રિય અને મનની મદદ વિના આત્માને પ્રત્યક્ષ થનારા મનના પર્યાયો સબધી થતા જ્ઞાનને મન પર્યવ કે મનઃપર્યાય કહેવામા આવે છે અને જે જ્ઞાન નિર્મલ, પરિપૂર્ણ, અસાધારણ અને અનત હોય તેને કેવલજ્ઞાન કહેવામા આવે છે

અહી એટલી સ્પષ્ટતા કરવી ઉચિત ગણાશે કે મિથ્યાત્વીનુ મતિજ્ઞાન મતિઅજ્ઞાન કહેવાય છે, મિથ્યાત્વીનુ શ્રુતજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન કહેવાય છે અને મિથ્યાત્વીનુ અવધિ જ્ઞાનવિભગ જ્ઞાન કહેવાય છે. મન પર્યવ જ્ઞાન કે કેવળ જ્ઞાન મિથ્યાત્વીને હોતા નથી

સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનથી યુક્ત જે ચારિત્ર તેને સમ્યક્ચારિત્ર કહેવામા આવે છે તે માટે જૈન મહર્ષિઓએ કહ્યુ છે કે—

नादसणिस्स नाण, नाणेण विणा न हुंति चरणगुणा।
अगुणिस्स नत्थि मोक्खो, नत્થि अमोक्खस्स निव्वाण।

'જેને સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત થયુ નથી, તેને સમ્યગ્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતુ નથી, સમ્યગ્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ નથી, તેને સમ્યક્ચારિત્ર પ્રકટ થતુ નથી, જેનામા સમ્યક્ચારિત્રના ગુણો પ્રકટયા નથી, તે કર્મબધનથી મુક્ત થતો નથી, અને જે કર્મબધનથી મુક્ત થતો નથી, તે નિર્વાણ પામતો નથી ' એટલે કર્મબધનથી મુક્ત થવાનું અનતર કારણ ચારિત્ર છે અને તેથી જ તેને પરમપદની પ્રાપ્તિ માટે અતિ મહત્ત્વનું સાધન માનવામા આવ્યું છે

ચારિત્ર એ નસીબનો ખેલ નથી કે મહેરબાનીની ભેટ નથી, પણ પ્રબળ પુરુષાર્થનું પ્રશસ્ત પરિણામ છે, એટલે દરેક મુમુક્ષુએ તેને માટે પ્રબલ પુરુષાર્થ કરવાની આવશ્યકતા છે તે માટે જૈન મહર્ષિઓએ પુરુષાર્થના જે પાંચ પગથિયાં બતાવ્યાં છે, તે આપણે બરાબર લક્ષમાં લેવા જેવા છે

(૧) ઉત્થાન એટલે આળસ મરડીને ઊભા થવુ, જડતા છોડીને જાગૃત થવુ

(૨) કર્મ એટલે નિશ્ચયપૂર્વક કામે લાગી જવુ, ઉદ્યમ કરવા મચી પડવુ

(૩) બલ એટલે સ્વીકૃત કાર્યમાં કાયા, વાણી અને મનમાં બલનો બને તેટલો વિશેષ પ્રયોગ કરવો

(૪) વીર્ય એટલે સ્વીકૃત કાર્યને પાર પાડવામાં આનંદ માનવો, ઉલ્લાસ રાખવો કે ઉમંગ ધરાવવો

(૫) પરાક્રમ એટલે અંતરાયો કે મુશ્કેલીઓ સામે ધૈર્યપૂર્વક ઝઝૂમવુ

જેઓ આ પાંચ પગથિયાનું આલંબન લે છે, તે સ્વીકૃત કાર્ય ગમે તેવુ કઠિન હોય, તો પણ તેની સિદ્ધિ કરે છે અને સફળતાને વરે છે

સમ્યગ્દર્શન એ આંતરિક અભિરુચિ છે, સમ્યગ્જ્ઞાન એ સાચી માહિતી છે અને સમ્યક્ચારિત્ર એ સાચી દિશામાં થતો પુરુષાર્થ છે, એટલે તેના વડે પરમપદની પ્રાપ્તિ અવશ્ય કરી શકાય, એમાં કોઈ શંકા નથી

૧૨–અનેક સાધનો

આ સિવાય બીજી રીતે પણ સાધનની ગણના થઇ શકે છે, એટલે પરમપદની પ્રાપ્તિના સાધનો અનેક છે, એમ કહેવુ ખોટુ નથી વાચકશેખર શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજે તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની સબધકારિકામા જણાવ્યું છે કે–

एकमपि जिनवचन यस्मान्निर्वाहक पद भवति ।
श्रूयन्ते चानन्ता सामायिकमात्रपदसिद्धा ॥

'એક જ જિનવચન ભવસાગરને તારનારુ થાય છે, જેથી સામાયિક પદ માત્રથી અનત આત્માઓ સિદ્ધ થયેલા સભળાય છે'

તાત્પર્ય કે જ્ઞાની પુરુષોએ અધિકાર ભેદથી વિવિધ સાધનોની પ્રરૂપણા કરેલી છે, તેમાથી કોઈપણ સાધનને પૂરેપૂરુ અનુસરવાથી મનુષ્ય પરમપદની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે

इति शम् ।